

Hoofstuk 4

DIE AGRARIESE LEEFWêRELD VAN DIE BYBEL

4.1 INLEIDING

In hoofstuk 1 is die paradigmaskuif binne die Nuwe-Testamentiese eksegeese aangetoon. Die plek en funksie van die agtergrondstudie van die Nuwe Testament en die noodsaaklikheid van sodanige ondersoek is aangedui. Die historiese fase en die eksistensiële fase beklemtoon die sosio-historiese konteks van die Bybelse teks, maar slegs as 'n middel tot 'n doel. Die historiese fase beklemtoon die historiese afstand tussen die eerste-eeuse teks en die moderne tyd, terwyl die mitiese spreekwyse in die historiese konteks in die eksistensiële fase ontmitologiseer word, sodat 'n eksistensiële ontmoeting of horisonversmelting kan plaasvind. Die strukturele fase beklemtoon die outonomie van die teks. Die betekenis van die teks lê immanent in die teks opgesluit. Die historiese konteks word irrelevant geag in die verstaan van die teks.

In hoofstuk 2 is die historiese kritiek, literêre kritiek en die sosiaal-wetenskaplike benaderings van die eksegeese van die Nuwe Testament krities ondersoek. Die historiese kritiek lê wel klem op die sosio-historiese konteks van die onderskeie vorme (*Gattungen*) van die teks, maar neem nie die evangelie as geheel ernstig nie. Die gevare van anakronisme, etnosentrisme en referensiedwaling is duidelik sigbaar. Die literêre kritiek fokus weer op die outonomie van die teks as 'n geslote eenheid. Die vorm van die evangelie as 'n geheel word ernstig geneem. Narratologie lê klem op die plot en karakterisering, maar ignoreer die topologie of ruimtelike aspek van die Matteus-evangelie as geheel. Die sosio-historiese data word nie in 'n model gesistematiseer wat die gevare van anakronisme en etnosentrisme vermy nie.

In hoofstuk 3 is aangetoon dat die sosiaal-wetenskaplike benadering modelle gebruik om die sosio-historiese konteks en data georden voor te stel en te verklaar. Die gevare van anakronisme en etnosentrisme word doeltreffend geïdentifiseer en teengewerk. *Die probleem met die sosiaal-wetenskaplike benadering is dat die model nie op 'n spesifieke Bybelse teks (bv Matteus) toegepas word nie. Die navorsing het nog te min aandag gegee aan die topologiese aspekte in Matteus as narratief. Verder het die Nuwe Testamentici nog nie die Bybelse jubilee en die boodskap daarvan volledig*

binne die Matteus-evangelie bestudeer nie. Die model van die gevorderde agrariese samelewing is nog nie doeltreffend benut as verwysingsraamwerk waarbinne die plek en funksie van die Bybelse jubilee bestudeer kan word nie.

In hoofstuk 4 sal Gerhard Lenski se model van die ontwikkeling van die antieke ekonomie vanaf 'n simplistiese agrariese ekonomie na 'n gevorderde agrariese ekonomie beskryf word. Die ontwikkeling is ingebed in die breë sosio-historiese en politiek-ekonomiese agtergrond van die antieke era. Die eerste-eeuse Mediterreense wêreld in die tyd van die Romeinse Ryk word geklassifiseer as 'n gevorderde agrariese samelewing. In die daaropvolgende hoofstuk (5) sal die huishouding gebaseerde ekonomie binne die breë raamwerk van die eerste-eeuse Mediterreense wêreld en dan spesifiek die model van die pre-industriële stad beskryf word. Die sosiaal-wetenskaplike model sal breedvoerig bespreek en krities geëvalueer word. Die volgende stap in die navorsing is die toepassing van die model op die Matteus-evangelie. Die topologie en geografie sal primêre aandag geniet, asook die Bybelse jubilee wat ingebed is in die holistiese verwysingsraamwerk van die eerste-eeuse Mediterreense wêreld.

4.2 HISTORIESE OORSIG VAN DIE AGRARIESE SITUASIE VAN DIE BYBEL

4.2.1 Inleiding

Die eerste-eeuse Mediterreense ekonomie word binne die breë raamwerk van die antieke wêreld beskou. Die uitsluiting van die Nabye Ooste in die *antieke* tydperk is nie arbitrêr nie, en die toepassing van die etiket *antieke* kan slegs gerieflikheidshalwe en op grond van tradisie toegepas word. Finley (1985:28) wys op die radikale verskil tussen die Nabye-Oosterse ekonomie en die Grieks-Romeinse ekonomie. Die ekonomiese patroon van die Grieks-Romeinse wêreld was essensieel en pertinent gegrond op privaateienaarskap, of dit nou net 'n paar akkers was of die enorme gebiede van die Romeinse senators en keisers. Dit was 'n wêreld van privaathandel en privaatvervaardiging. Die Nabye-Oosterse ekonomie daarteenoor:

...were dominated by large palace-or-temple-complexes, who owned the greater part of the arable, virtually monopolized anything that can be called "industrial production" as well as foreign trade (which includes inter-city trade, not merely trade with foreign parts), and organized the economic, military, political and religious life of the society through a single complicated, bureaucratic, recordkeeping operation for which the word "rationing", taken very broadly, is as good a one-word description as I can think of (Finley 1985:28).

Die historiese en argeologiese data in verband met die agrariese situasie in die eerste eeu is baie min. Die historiese raamwerk waarbinne die ekonomiese situasie van Jesus en die eerste-eeu ondersoek word, word tereg deur Hengel (1973:6) genoem, *Palestine as a bone of contention between Ptolemies and Seleucids*. Bogenoemde historiese raamwerk het 'n lang aanloop (360 jaar) en is 'n ineengevlegde eenheid. Die geskiedenis van die Nuwe-Testamentiese tyd het 'n lang aanloop en kan nie bloot skematies voorgestel word nie. Hengel (1973:1) wys Nuwe Testamentici op bogenoemde ineengevlegdheid en dui aan dat teen die tyd van Jesus was Palestina alreeds onder *Hellenistiese* regering en die gevolglike kulturele invloed vir die afgelope 360 jaar. In sy inleiding dui hy die hantering van genoemde *pre-history of Christianity* soos volg aan:

Thus, even in Jewish Palestine, in the New Testament period Hellenistic civilization had a long and eventful history behind it. If New Testament scholars are to apply these unavoidable differentiations properly, and not just schematically, they must take account of the result of this history. The "pre-history of Christianity", which goes by the unhappy designation "history of the New Testament times", and is often passed over all too quickly, is one of the indispensable foundations of a true understanding of the New Testament (Hengel 1973:1).

Die volgende breë prentjie kan van die antieke ekonomie gevorm word (Hengel 1973; Finley 1985; Oakman 1986; Fiensy 1991). Die gebruik van verskillende opskrifte vir die verskillende tydvakke hef nie die holistiese beeld van bogenoemde pre-geskiedenis op nie, maar word gebruik vir sistematiese uiteensetting.

4.2.2 Die Lenski-model van 'n simplisties-agrariese leefwêreld

4.2.2.1 Tegnologie

Lenski & Lenski (1991) maak in hulle boek onderskeid tussen *simplisties-agrariese gemeenskappe*, waarvan Egipte 'n voorbeeld is en 'n *gevorderde agrariese gemeenskap*, waarvan die Romeinse Ryk 'n voorbeeld is. Die grootste innovasies in mensegeskiedenis het in die vierde/derde eeu v C plaasgevind. Lenski (1991:175) beskryf die innovasies soos volg: “The innovations of that period included the invention of the plow, the harnessing of animals to pull wagons and plows and their use as pack animals, the harnessing of wind power for sailboats, the invention of writing and numerical notation, and the invention of the calendar.” Van hierdie innovasies het die ploeg die grootste potensiaal vir sosiale en kulturele veranderinge gehad. Boere het twee *universele* probleme ondervind, naamlik onkruidbeheer en om die vrugbaarheid van die grond te behou. Die ploeg het die bewerking van verskillende soorte grond moontlik gemaak. Groter stukke grond kon ook bewerk word - dus 'n evolusie vanaf die bewerking van 'n *tuin (hortikultureel)* na die bewerking van 'n *land (landbou/agri-cultura)*. Met die koms van die ploeg is diere, veral osse, ingespan om dit te trek. Dit het gelei tot onkenbare vooruitgang. Die ploeg het gelei tot groter produktiwiteit - groter stukke grond is bewerk. Verder het dit gelei tot “larger economic surplus and new and more complex forms of social organization” (Lenski 1991:176).

Die tegnologiese veranderinge het geakkumuleer tot verdere ontwikkelings. Lenski (1991:177) meld die volgende ontwikkelings:

...the simple “tokens” that were used as early as 8,000 B.C. to record the quantities and types of commodities produced and exchanged, evolved into systems of counting and writing, urban communities increased in size and complexity and became recognizable as “cities”, and empire building occurred on a greatly expanded scale (which in Egypt led to the unification of the entire country under a single ruler for the first time in history). This was the period that the historians refer to as “the dawn of civilization”.

4.2.2.2 Godsdien en die groei van ekonomiese surplus

In die vroegste agrariese gemeenskappe het elke plek en uitgebreide huishouding 'n eie god gehad. Die bou van tempels het 'n baie duur onderneming geword en het gegroei tot groot besigheidseleenthede. Bogenoemde ontwikkeling het gelei tot die ontstaan van die skryfkuns. Lenski (1991:178) beskryf die “Mesopotamian city-states as theocrasies, since the local deity was regarded as the real ruler and the king merely as his ‘tenant farmer’.” In Egipte het die heerser self fisiese verskyning van 'n god geword. Hy was die besitter van die land en was geregtig op 'n deel van die opbrengs. Na aanleiding van *sekularisasie*, veral in Mesopotamië, het *institusionalisering* in die gemeenskappe plaasgevind. 'n Nuwe instelling, naamlik die politiek het ontstaan. Dit het verseker dat die ekonomiese surplus van die kleinboere oorgedra word na die regerende klas. Godsdien het 'n belangrike *legitimerende* rol gespeel binne hierdie oordragproses. Godsdien verskaf die rasionaal om die politieke sisteem en die harde ekonomiese gevolge te regverdig (Lenski 1991:178). Die twee veroweringstate, Egipte en Mesopotamië (letterlik tussen twee riviere), het *rivierkulture en kultusse* gehad, wat sterk landbou, militêre mag en burokrasie (regering op dorpievlak) tot gevolg gehad het. Egipte is die gawe van die Nyl. Egipte is primêr woestynland en die vloei van die Nyl alleen het die menslike lewe moontlik gemaak. Die Nyl het Egipte gekontrasteer met die buurlande en die Egiptenare het dit beskou as die besorgdheid van die gode vir die land (Wilson 1982:39). Egipte se welvaart en mag is gegrond op 'n stewige landbou (Wilson 1982:41). Vis, ganse en eende was volop en deel van die Egiptenare se dieet. Die rivier was verder 'n belangrike bron van vervoer. Die Egiptenare was ook ervare seevaarders.

Egipte se godsdien was *sinkretisties* van aard. Drie tipes gode word onderskei, naamlik gode van plek, kosmiese gode en gode wat net vir sekere funksies van die lewe verantwoordelik was (vgl Wilson 1982:56-58). 'n Vermenging van gode (*sinkretisme*) het voorgekom. Die god *Atum* beteken *die Alles* en sy plek was op 'n stukkie grond wat uit die waters van chaos gekom het en die elemente van die kosmos geskep het. Net so het 'n nuwe lewe gekom uit die vloedwaters van die Nyl. *Atum* se twee kinders was *Shu* (god van die lug) en *Tefnut* (god van vogtigheid) (Wilson 1982:58). Binne Mesopotamië¹ en Egipte het godsdien 'n belangrike rol gespeel in die produksie van 'n ekonomiese surplus. Lenski (1991:178) verduidelik laasgenoemde soos volg:

Technological advance created the possibility of a surplus, but to transform that possibility into a reality required an ideology that motivated farmers to produce more than they needed to stay alive and productive, and persuaded them to turn that surplus over to someone else. Although this has sometimes been accomplished by means of secular and political ideologies, a system of beliefs that defined people's obligations with reference to the supernatural worked best in most societies of the past.

4.2.2.3 Bevolkingsgroei

Egipte was die grootste en polities die stabielste van die simplistiese agrariese gemeenskappe van die antieke tyd. Egipte was 'n verenigde en onafhanklike nasie in die tyd. Dit was die gevolg van hulle natuurlike geografiese ligging (afgegrens deur die woestyn, berge en die see). In die tweede helfte van die tweede millennium het Egipte 'n uitbreidingsprogram begin en het hulle grense uitgebrei na Sirië en Soedan. Egipte het 'n bevrydingsdrang gehad en ter wille van hulle beskerming het hulle die ryk so groot as moontlik probeer uitbrei. Egipte het 'n groot wêreldmag geword wat nou en dan sy invloed laat geld het in die wêreldsake (Van Zyl et al 1977:54).

4.2.2.4 Die politiek en die groei van die staat

Uitbreidings en verowerings het organisatoriese probleme veroorsaak vir die heersers van die vroeë agrariese gemeenskappe. Tradisionele vorme van regering, wat gegrond was op familiale bande, was nie meer voldoende om die gemeenskapsake te reël nie. Die bevolking het te groot geword. Ander regeringsstrukture moes geskep word in die plek van familiebande. Die nuwe patrone is duidelik sigbaar in die ontwikkeling van militêre en sosiale bande.

Die verskuiwing van gewone skermutselings tussen konings² na die uitbouing van koninkryke, het gelei tot die ontstaan van professionele weermagte. Egipte het byvoorbeeld net staat gemaak op vreemde huursoldate. Die soldate was 'n koninklike weermag. Die weermag is deur die koning betaal en versorg. Hulle het beskerming gebied teen interne opstande en eksterne bedreigings (kyk Van Zyl et al 1977:54). Administrasieprobleme het vermenigvuldig met die uitbreidings van die regering. Nuwe poste is geskep en sodoende ontstaan daar owerheidsburokrasieë (Lenski

1991:181). Skrifgeleerdes het belangrike mense geword en geskrewe verslae het algaande belangriker geword. In simplistiese agrariese gemeenskappe was skryfkuns `n komplekse ambag, wat deur `n paar individue, veral rykes en magtiges se kinders, na `n lang opleiding (veral in Egiptiese hiërogliewe) bemeester is. Skrifgeleerdes was `n belangrike beroep in die gemeenskap en kon net deur die rykes bekostig word. Skrifgeleerdes was polities dus baie belangrik en deel van die ondersteunende klas (*retainers*) wat as *bemiddelaars* tussen die elite en die landvolk opgetree het (Lenski 1991:181; kyk ook Crossan 1998:230-235).

Die groei van die ryke en die ontwikkeling van burokrasieë, het gelei tot die vestiging en standaardisering van die regstelsel. Bloedwraak is later vervang met meer gematigde arbitrasie van geskille. Reg en geregtigheid is deur bekwame en magtige mense van die gemeenskap toegepas.

4.2.2.5 Die ekonomie: Die eerste monetêre stelsels en handels groei

Van Zyl (1977:54) beskryf die ontwikkeling van die feodale stelsel en grondbesit in Egipte. Die invloed wat dit op Israel gehad het, blyk ook duidelik uit die volgende aanhaling:

`n Nuwe sosiale orde het ontstaan wat later veral in Palestina deur Egipte voortgesit is. Dit was `n feodale stelsel waarvolgens die hele land aan die farao behoort het. Hy het die grond aan `n heersersklas verhuur, wat dit weer op hulle beurt aan `n ondergeskikte bevolking verhuur het. Hierdie ondergeskiktes moes die belasting betaal en verpligte diens, in besonder krygsdiens, verrig. In Siro-Palestina is daar selfs Hyksos-prinse as vasalheersers aangestel. Die sukses van hierdie stelsel in Palestina het uiteraard afgehang van die voortdurende beheer wat oor die vorste uitgeoefen is (Van Zyl et al 1977:54).

Geld was afwesig in die simplistiese agrariese gemeenskap³. Die gestandaardiseerde ruilmiddels het byvoorbeeld bestaan uit graan. Lone, rente, belasting en ander verpligtinge is met spesifieke hoeveelhede graan betaal. Die vervaardiging van munte het eers in `n laat stadium van die simplistiese agrariese gemeenskap begin. Lenski (1991:184) beskryf die ontwikkeling soos volg:

The growth of monetary systems had enormous implications for societal development. *Money has always facilitated the movement, the exchange, and ultimately the production of goods and services of every kind.* The establishment of a monetary system greatly expands the market for things each individual produces, because products can then be sold even to people who produce nothing the producer wants in exchange. Thus the demand for goods and services is increased.

Die gevolge van 'n monetêre stelsel is die opkoms van handelaars - die middelman. Hulle koop en verkoop deur in die aanvraag van ander mense te voorsien. Verder het hulle ook nuwe aanvraag of 'n mark geskep. Handelaars het nuwe begeertes en behoeftes geskep en sodoende ekonomiese aktiwiteit gestimuleer. 'n Direkte gevolg van die geldeconomie is die ondermyning van die familiêre of uitgebreide familiêre sisteme. Verdere invloed van die geldeconomie beskryf Lenski (1991:184) soos volg:

In the long run, a money economy subverts many of the values of simpler societies, especially the cooperative tendencies of extended kin systems. It fosters instead a more individualistic, rationalistic, and competitive approach to life, and lays a foundation for many of the attitudes and values that characterize modern industrial societies.

Die geldeconomie was baie beperk in voorkoms, veral in die simplistiese agrariese gemeenskap van die antieke Midde Ooste. Die landelike gemeenskappe is nie veel beïnvloed deur die geldeconomie nie.

4.2.2.6 Stratifikasie en toenemende ongelykheid

Die nuwe opkomende en uitgebreide sosiale en kulturele verskille het interne skeiding en selfs konflik binne 'n simplistiese agrariese gemeenskap veroorsaak. Drie ernstige skeidings het in die gemeenskappe ontstaan:

First, there was one between the small governing class and the much larger mass of people who had no voice in political decisions and who had to hand over all or most of the surplus they produced to the governing class. Second, there was a division between the urban minority and the far more numerous rural population.

Finally, there was a cleavage between the small literate minority and the illiterate masses (Lenski 1991:185).

Verskillende groepe het onderskeidelik hulle eie subkulture. Die klein en geletterde stedelike regerende klas het in `n ander wêreld geleef as die ongeletterde, plattelandse, meerderheid kleinboere. Die onderskeid het binne dieselfde gemeenskap plaasgevind. Die subkultuur van die regerende klas sluit meer *beskaafde* sake in soos filosofie, kuns, letterkunde, geskiedenis, en wetenskap. Hulle het `n minagting gehad vir fisiese arbeid. Die mensbeskouing van die elite en die beskrywing daarvan deur Lenski (1991:185) is afkeurenswaardig:

In many respects the differences within simple agrarian societies were greater than similarities between them. ...As this gulf widened, members of the governing class found it increasingly difficult to recognize the ignorant, downtrodden peasants as fellow human beings. The scribes of ancient Egypt were fond of saying that the lower classes lacked intelligence and had to be driven like cattle, with a stick.

4.2.2.7 Verlaging in tegnologiese innovasie

Lenski (1991:175) het die hoofstuk oor agrariese gemeenskappe begin met die tegnologiese innovasie, maar ironies sluit hy die spesifieke afdeling in verband met die simplistiese agrariese gemeenskap af met `n paragraaf oor die verlaging in tegnologiese innovasie. Ten spyte van groter populasies en meer inligting wat beskikbaar was, was daar nie groter innovasies in die laat simplistiese agrariese gemeenskappe nie. Lenski (1991:186) skryf die vertraging in tegnologiese innovasie toe aan wat hy noem *feedback*:

This, as we have seen, is the effect produced when the impact of an initial force reverts back to, and influences, the initial force itself. Until now, however, we have only seen examples of *positive* feedback, in which the secondary effect enhances or strengthens the original force. This is the type of feedback that has been involved in all of the major social and cultural changes we have examined so far. Now we are seeing one of the rare instances in sociocultural evolution in which major technological advances generated *negative* feedback. In other

words, this is a case in which the secondary effect diminished or weakened the original force.

Die ontstaan van 'n professionele weermag het die mag van die regerende klas versterk. Groot militêre *veroweringstate*, soos die Perse, Grieke en Romeine kom tot stand. Met groter mag kan die regerende klas makliker die ekonomiese surplus van die kleinboere bekom, sodat laasgenoemde se bestaansmiddele verminder het. Die elite kon as gevolg van die verhoogde produktiwiteit, meer ekonomiese surplus van die kleinboere verkry deur middel van belasting, geskenke, tiendes en rente. Die inkomstebronne was nodig vir die instandhouding van die elite se ambagsmanne, diensknegte en soldate. Die vooruitgang in sosiale organisasie het groter verdeeldheid in arbeid en klasse gebring, dit wil sê groter sosiale ongelykheid. Bogenoemde verandering het aanleiding gegee tot die gevorderde agrariese gemeenskap (Lanski 1991:187-188).

4.2.2.8 Samevatting

Een van die grootste ontwikkelings op sosio-ekonomiese gebied van die antieke tyd is die ontdekking van die ysterploeg en die gebruik van dierekrag. Dit het die mens in staat gestel om 'n surplus te produseer, in plaas daarvan om net in die onmiddellike behoeftes te voorsien. Saam met die tegnologiese ontwikkeling het ook nuwe sosio-ekonomiese probleme gekom, naamlik groter *klasverskille en differensiasie*. Die elite het groter mag verkry en al meer van die surplus produksie vir hulleself opgeeis. Baie kleinboere het hulle plase verloor en slawe geword as gevolg van skuld. Die situasie kan saamgevat word met die stelling dat al meer grond in die hande van al minder gekom het. Die bewerking van die grond is baie hoog gewaardeer en as primêre arbeid beskou. Die groter ontwikkeling op sosio-ekonomiese en politieke gebied het die ontstaan van groter weermagte tot gevolg gehad. As gevolg van die groter sosiale diversifikasie moes die elite 'n sterk weermag hê om hulle mag en prestige te beskerm en om al meer belasting en produksie middele van die meerderheid kleinboere te verhaal. Hierdie algemene faktore was van die belangrike invloede op die sosio-ekonomiese en politieke ontwikkelings in die antieke tyd. Antesedente van die jubilee is reeds sigbaar in die simplistiese agrariese samelewing, naamlik:

- Grondbesit en grondloosheid.
- Groter sosiale stratifikasie en klasseverskille.
- Ekonomiese druk op die familie.
- Toenemende konflik tussen stad en platteland.

Vervolgens sal oorgegaan word na `n beskrywing van spesifieke politieke en kulturele faktore wat `n invloed gehad het op die eerste-eeuse Mediterreense wêreld van die Nuwe Testament.

4.3 HELLENISME

Alexander die Grote slaan `n nuwe weg in na `n eenheidsryk met `n omvattende eenheid van taal, gebruike en beskawing. Van Zyl (1977:220, 221) toon aan dat die helleniseringsproses `n subtiele beïnvloeding was onder die heerskappy van Alexander die Grote. Alexander se strategie was soos volg:

- Stig verskeie hellenistiese “kolonies”, onder andere Alexandrië, Sebaste, Philadelphia en Ptolemais.
- Aanmoediging van huwelike tussen die soldate en die inwoners van die verowerde volke of gebiede.
- Helleniseer die wêreld met die oortuigingskrag van die idees en subtiele beïnvloeding.

Hellenisme is `n kultuur wat saamgestel is uit Griekse en Oosterse elemente. Hellenisme is die voortsetting van die Griekse kultuur onder nuwe omstandighede. Louw (1983:2) beskryf Hellenisme as: “`n gerieflike benaming vir die drie eeue tussen Alexander die Grote en die koms van Christus, ten tye waarvan die Griekse kultuur tot wêreldbeskawing ontwikkel het sover dit nagevolg, voortgesit en vervorm is in verbinding met ander beskawings van die nabye Ooste.” Hellenisme is inderdaad `n *vermenging*, maar ook `n *verspreiding*. Dit is `n nuwe kultuur, `n mengkultuur, wat oor die grootste deel van die destydse wêreld versprei het. Hieruit het die idee van `n *oikoumene* - `n bewoonde wêreld ontstaan waarin `n nuwe vorm van Grieks, naamlik *koine* ontstaan het. Die destydse wêreld het een groot wêreldgemeenskap geword met

Grieks as voertaal. Die grense van die Hellenisme is nie skerp afgegrens nie. Hellenisme spreek nie `n land of `n volk aan nie, maar die wêreld. Die Griekse taal word gepraat, selfs lank nadat Griekeland opgehou het om te bestaan. Die wêreld praat nou Grieks.

Hellenisme het die einde van twee-groot-strome-kultuur beteken - die Oosterse en die Griekse, maar die begin van die nuwe wêreld stel in baie opsigte die begin van die moderne wêreld. Dit was die skakel tussen Griekeland en Rome, die bodem waarin die Christendom gespruit het. Pilch (1997:119-125) rig `n waarskuwing aan Nuwe Testamentici in verband met die gebruik van terme soos Jood, Griek en Christendom in die Bybel. Die probleem met die gebruik van die terme lê by vertalers en hermeneute van die Westerse kultuur met `n gebrek aan historiese bewussyn en etnosentriese tendense. Pilch (1997:121, 122) stel `n drie deling van die Joodse geskiedenis voor, wat dien as verwysingsraamwerk vir die gebruik van die terme.

- Die eerste tempel periode (950 v C – 586 v C) is die periode van die eerste tempel godsdienst (Salomo se tempel). Die volk word in die tyd beskryf as Israëliete (seuns of volk van Israel in die Hebreeuse Bybel).
- Die tweede tempel periode (520 v C – 70 n C) beskryf die godsdienst van die tweede tempel (herbou deur Esra en Nehemia). Die land word Judea genoem en die inwoners Judeërs.
- Die derde periode is die tyd van die Rabbynse Judaïsme (vanaf 90 n C – tot en met vandag). Die godsdienst van die periode is die *normatiewe Judaïsme*.

Pilch (1997:122) beskryf die gebruik van die term binne laasgenoemde konteks soos volg:

The religion of this period is currently termed “normative Judaism” deriving from Pharisaic scribalism which is the foundation of contemporary Jewish belief and practice. It is this form of Judaism and these Jews that are familiar to the contemporary world. In the modern day, the terms Jewish religion, Jewish beliefs, et cetera, are most appropriate but cannot and should not be retrojected into the Bible. Such anachronism, however, is unfortunately too common in many religious education programs.

Die Hellenistiese beskawing was 'n mag gewees wat alle lewensterreine omsluit het. Hengel (1973:57) beskryf hierdie mag soos volg:

Now Hellenistic civilization was by no means an exclusive or even predominantly military, civic and socio-economic phenomenon - these were simply the areas in which its effects first became visible; rather, it was the expression of a force which embraced almost every sphere of life. It was a force of confusing fullness, an expression of the power of the Greek spirit which penetrated and shaped everything, expressive and receptive.

Die gevolge is ook sigbaar in die literatuur, filosofie en godsdiens. Die enigste toegang en brug na hierdie terreine is die taal van die Hellenisme, naamlik die *koine* Grieks. Die Jode (Judeërs – GV) het die Hellenistiese beskawing as sekulêre mag teëgekom in die vroeëre uitbreidings van Alexander en die ryke van die Diadochi wat daarop gevolg het. Die hele Ooste het hierdie mag ervaar. Verskeie kenmerke van die Hellenisme het 'n invloed uitgeoefen op Palestina.

4.3.1 Oorlogstegnieke

Die Joodse (Israelitiese⁴ – GV) soldate wat deur die Ptolemeërs gebruik is, het baie geleer by hierdie oorlogstegnieke. Die *heilige oorlog* in die Joodse apokaliptiek is sterk deur bogenoemde tegnieke beïnvloed, asook die latere Makkabese opstand⁵ en die Joodse uitbreidingsbeleid wat later gevolg het (vgl Hengel 1973:54; Van Zyl 1977:54, 219-222). Phillip II (359-336 v C) het Griekeland ingeval en 'n einde gemaak aan die Griekse stadstate. Alexander het Phillip opgevolg en was intelligent, vol waagmoed en 'n vaardige militaris. Groot dele van Klein-Asië, Foenisië, Palestina, Egipte en Babilonië is verower. Die weermag van Alexander was sover as in Indië (Edwards 1992:313).

4.3.2 Streng administrasie en belastingsisteem

Die Ptolemeërs se streng administrasie en belastingsisteem, veral die Griekse instelling om agterstallige gelde in te vorder, het 'n groot invloed uitgeoefen. Dit het

’n vaste instelling geword in Judea in die eeue wat gevolg het. Die mag van die staat het uitgemond in die landvolk se haat jeens die tollenaars. Die ontwikkeling van die *grondwet* van die Joodse tempelstaat van die Nuwe-Testamentiese tyd, met ’n fyn balans tussen die hoëpriester en die Sanhedrin, dateer waarskynlik ook terug na die tyd van die Ptolemeërs (Hengel 1973:55).

Volgens Louw (1983:38, 40) is belasting op feitlik alles gehef. Van die bekendste belasting was: grondbelasting; heffing op die myne, dit wil sê op die minerale; tolgeld by die hawens of tolhekke; heffings op die land en by die markte; heffing op privaatbesit van vee; en ander diverse belastings soos hoofdebelasting en handelsbelasting. Uit die Masedoniese ryk is vroeg al belasting wat *eisphora* genoem is, op ’n persoon se totale besit gehef. Die eienaar het self ’n verklaring hieroor gemaak. Dit was populêre bronne van inkomste vir die Hellenistiese vorste. Die belasting is gebaseer op ’n inskrywing, dit wil sê registrasie of *sensus* (vgl Edwards 1992:314).

4.3.3 Ekonomiese aktiwiteite

Die Grieke het ’n vermoë vir organisasie, en logiese en tegniese sisteme ontwikkel in Palestina, in diens van die Ptolemese staat en vir hulleself, om nog meer wins uit die rykdom van die land te maak. Hulle het die plaaslike en uitvoerhandel in Palestina verhoog in samewerking met die Foenisiërs. Handelsbande is versterk met Egipte, Arabië, Agaie, en die westelike Klein-Asië. Die Joodse diaspora het ook uitgebrei deur middel van handel en deels deur slawerny. Die lang vredestryd in die derde eeu het ook gelei tot ekonomiese ontwikkeling, wat ’n klimaks bereik het in 285-246 v C. Hellenisme het op ekonomiese gebied nie ’n breuk veroorsaak nie, maar ekonomiese ontwikkeling net geïntensifiseer. Hengel (1973:56) beskryf die intensifisering op ekonomiese gebied soos volg:

Connections with the growing Diaspora of the Greek-speaking world, especially Egypt, which could not close its eyes to Hellenistic civilization precisely because of its social status, will have lent powerful support to these tendencies. An essential factor here is that in the economic sphere Hellenism brought about no radical break, but intensified developments which had already begun to take shape in

Palestine in the Persian period through the mediation of the Phoenicians.

4.3.4 Aristokrasie en Hellenisme

In Palestina self het feitlik elke inwoner in kontak gekom met die nuwe meesters, of dit nou soldaat, amptenaar, handelaar of grondeienaar was. Die teokratiese program van skeiding van die nie-Judese omgewing is tot op die uiterste beproef. Die keuse het gelê tussen die ekonomiese en sosiale moontlikhede wat die Hellenistiese beskawing hulle gebied het of hulle moes volhard het in die tempelstaat, wat die reputasie gehad het van separatisme. Die jongmense wou uitbreek uit die engheid van die Joodse tradisie en wou die Hellenisme ten volle ondersteun (Hengel 1973:56).

Belangstelling in die Hellenisme het net gekom vanuit die opperklasse en die aristokrasie in Jerusalem. Intensiewe ekonomiese eksploitasie en sosiale onbedagsaamheid van die nuwe meesters en hulle navolgers, het die situasie van die laer strata van die samelewing net verswak. Eersgenoemdes het net belang gestel in suiwer ekonomie. Grond was vir die opperklasse 'n verhandelbare kommoditeit, terwyl dit vir die kleinboere gegaan het om oorlewing (vgl Crossan 1998:215-222). Dit het aanleiding gegee tot die ontwikkeling van die apokaliptiek (dit beteken dat daar gehoop word dat 'n messias hulle sal red en daar 'n beter toekoms op hulle wag) en latere opstande, wat sterk sosiale elemente gehad het, tot en met die Bar Kogba⁶ opstand. Selfs die agtergrond van Jesus se gelykenisse met die klem op die groot grondeienaars, tollenaars, administrateurs, geldleners, dagloners en doeane-amptenare met die spekulasie in graan, skuldslawerny en die verhuring van grond, kan slegs verstaan word in die lig van ekonomiese toestande wat die Hellenisme in Palestina veroorsaak het.

4.3.5 Die Diadochi-stryd

Alexander die Grote dui die begin van die Hellenisme aan toe hy as koning van Masedonië by Phillip, sy vader oorgeneem het. Die taktiek was om vinnig te werk te gaan en die hele Griekeland aan sigself te onderwerp. Toe Alexander in 323 v C onverwags sterf, het die ryk ook Egipte, die grootste gedeelte van Asië en Klein Asië ingesluit. Dit was 'n prestasie om die magtige Persiese ryk aan Masedonië te kon

onderwerp. Na Alexander se dood is die bestuur van die ryk aan die generaals oorgelaat. Die geskiedenis wat nou volg, staan bekend as die *Diadochi-stryd*, die stryd van die generaals of opvolgers.

Die ryk is in provinsies verdeel of satrapieë, waaroor `n generaal onderskeidelik geheers het. Die bekendste was Ptolemeus van Egipte en Seleukus van Sirië en Masedonië. Nou volg `n periode van die Diadochi-stryd, waartydens elk van die generaals die oppermag probeer bekom het, deur eindelose koalisies, sameswerings, en persoonlike ingrype (Louw 1983:12). Teen die lig van hierdie agtergrond moet die ekonomie van die eerste-eeuse Palestina beskou word. Die wedywing oor beheer van Palestina het grootliks gewoed tussen die Ptolemeërs en die Seleukiede (vgl ook Van Zyl et al 1977:50-55).

4.3.6 Samevatting

Die Hellenisme was baie duidelik `n mag wat soos `n vloedgolf die antieke tyd getref het. Elke lewensterrein is radikaal deur hierdie vloedgolf beïnvloed. Die Hellenisme het vooruitgang en stryd tot gevolg gehad. Groter ekonomiese ontwikkeling en geleentheid is geskep deur middel van die ineenskakeling van baie lande deur middel van taal en administratiewe sisteem van die Hellenisme. Die Hellenisme het vir die elite en aristokrasie meer geleentheid geskep, maar vir die meerderheid kleinboere het dit meer belastings en heffings tot gevolg gehad. Die hoër belastings het gelei tot groter differensiasie en verarming van die breë gemeenskap (laer strata). Grond het `n bron van stryd geword tussen die elite en die kleinboere. Die eenheid van die magtige Romeinse Ryk van Alexander die Grote het met sy dood tot `n einde gekom. Die stryd om mag en posisie het onder sy generaals gewoed. Dit het gelei tot die verdeling van die Romeinse Ryk, sodat elke generaal `n deel kon regeer (Diadochi-stryd).

4.4 PALESTINA ONDER DIE PTOLEMEËRS

4.4.1 Politieke opkoms

Die Ptolemese oorheersing van Palestina begin in 286 v C toe Ptolemeus I Palestina verower het. In sy besetting van Sirië en Palestina het Ptolemeus I die ou beleid van die Farao's laat herleef. Eerstens, het die gebied 'n belangrike buffer vir Egipte gevorm teen enige aanval vanuit die noorde. Tweedens, was die hawens van Foenisië en Libanon die basis van die vlootmag van die Ptolemeërs. Derdens, was Palestina die fokuspunt vir kommersiële en karavaanroetes vanaf Mesopotamië, die Persiese Golf en Suid-Arabië. Vanuit 'n ekonomiese perspektief is dit ook 'n waardevolle verlenging vir Egipte. Laastens, wys Hengel (1973:6) dat die Ptolemeërs afhanklik was van buitelandse soldate vir hulle weermag, wat hulle veral uit Idumeërs, Arabiere en Jode verkry het (vgl Van Zyl et al 1977:222-224; Wilson 1992:39-66).

4.4.2 Administrasie en belasting

Palestina se vormende administratiewe en ekonomiese organisasie is in die Grieks-Romeinse periode ontvang as gevolg van die invloed van die Ptolemeërs. Die Ptolemeërs het deur Alexander die basiese Persiese administratiewe organisasie van Palestina geërf. Die Persiese provinsies is verdeel in kleiner provinsies, wat weer in distrikte verdeel is (Van Zyl 1977:222; Wilson 1992:60). Die Ptolemeërs het ook belangrike veranderinge aangebring met hulle oornome van Palestina. Hulle beleid was om die plaaslike eenhede en lojaliteite te fragmenteer: *verdeel en heers*. Die provinsiale reëlins is so ingerig dat deur gebiede, stadsgebiede, militêre kolonies ensovoorts, is klein politieke eenhede geskep wat belastinginvordering vergemaklik het en jaloesie onder die amptenare teweeggebring het waarmee hulle hulle voorregte beskerm het.

Die Ptolemeërs het ook die "alomteenwoordigheid" van die koning goddelik gesanksioneer. Die konsekwensies is deurgetrek tot op grondvlak. Eerstens, was die hele land die eiendom (*oikos*) van die koning (Fiensy 1991:22; Hengel 1973:19; Louw 1983:33). Die grond is bewerk deur die koninklike kleinboere, onder streng toesig van koninklike amptenare. Dele van die koninklike grond is toegewys aan die militêre leiers of is as geskenke gegee aan hoë amptenare van die koning. Maar die koning kon

die grond enige tyd terugneem. Die belangrike staatsinkomste is volgens Hengel (1973:19) verkry uit die tempelgrond onder staatsbeheer, boerdery op die koninklike grond, verskeie soorte belasting en staatsmonopolie op die belangrikste handelsware. Die invordering van belasting was streng en groot boetes is gehef op bedrog en vermyding van belasting. Die Ptolemeërs se belastingstelsel het groot invloed op die Seleukiede en Romeinse stelsels gehad. Die Joodse aristokrasie en opperklasse het bygedra met die insameling van belasting (Hengel 1973:22). Skrifgeleerdes was nie net meer aangetref in gesentraliseerde tempelstede waar hulle verantwoordelik was vir die religieus-gesanksioneerde neerskrif van instruksies van gedrag wat offers (belastings) ingesluit het nie. Skrifgeleerdes word nou ook op kleiner streekvlak aangetref, omdat dit die plek was waar die “alomteenwoordigheid” van die koning as die epifanie van `n godheid gemanifesteer het. Die Skrifgeleerdes, as die ondersteunende klas van die elite en die middelmanne tussen die elite en landvolk, het die eis van offers (belastings) gereguleer. Die rykdom wat die Ptolemeërs met bogenoemde streng administrasie en finansiële beheer verkry het, het hulle politieke superioriteit gegee in die oostelike Mediterreense gebied gedurende die derde eeu.

Tweedens, is die titels van die Ptolemese administratiewe amptenare afgelei van die terminologie wat in groot Griekse privaatlandgoed gebruik is. Die koning regeer die staat, soos `n gewone Griek sy huis regeer. Hengel (1973:19; ook Fiensy 1991:22) onderskei drie belangrike staatsamptenare binne die Ptolemese koningshuis. Die belangrikste persoon naas die koning is die *dioiketes*. Laasgenoemde was verantwoordelik vir die besittings en inkomste van die koning. Die totaliteit van die ekonomie, finansies en administrasie van die staatbestuur, insluitende belastinginvordering, is deur die *dioiketes* gehanteer. Die kleinste administratiewe eenheid was die dorpie (*village*). Die belangrike amptenare in die distrik was die militêre *strategos*, die *oikonomos* vir die finansiële administrasie en handel, en `n reeks ander funksionariese van gelyke status. Die leiersposisies is eksklusief deur die Grieke gevul. Hengel (1973:23) vat die Ptolemese ekonomiese en politieke invloed op Palestina soos volg saam:

The Ptolemies introduced a system of taxation and leasing so thoroughly organized down to the last detail that even the Seleucids - who exploited the country still more after an initial remission of taxation - took it over; indeed, its basic features continued down to

Roman times. On the other hand, by giving the upper class of the country a share in the risk and the gain of collecting taxes and revenues, the Ptolemies gained a hold on the aristocracy, who played a key role in determining the mood of the country. Moreover, their interest in preserving the yield of the land resulted in a certain concern towards the ordinary population; this is shown by the prohibition against enslaving free natives of 'Syria and Phoenicia'. Probably the Graeco-Macedonian military settlers tried to make the Semitic peasants who worked their lots of land into their slaves, a custom which probably had hung on from the wars of the Diadochi. The freeing of Jewish slaves in Egypt by Ptolemy II is also connected with this policy.

4.4.3 Politieke wedywering in Jerusalem

Die wedywering tussen die Ptolemeërs en die Seleukiede het politieke wedywering en onrus binne Jerusalem gestimuleer. Die hoëpriester was die Joodse verteenwoordiger van die regering en het geweldige beheer en invloed gehad in politieke, sosiale en finansiële aangeleenthede. Die wedywering in die binnekring van die Joodse volk het juis plaasgevind rondom die amp van die hoëpriester. Die wedywering het veral gewoed tussen die huis van Onias en Tobias. Na die dood van Ptolemeus II Philadelfus (285-246 B.C.E.), het die hoëpriester Onias II geweier om die belasting aan die nuwe Ptolemiese regering oor te betaal, omdat hy waarskynlik hom geskaar het by die Seleukiede in die derde Siriese oorlog (242 v C) in die hoop op groter onafhanklikheid. Onias II se weersin in onderdanigheid het gelei tot die aanstelling van die familie van Tobias as die amptelike verteenwoordiger van die Joodse volk by die regering (Kee et al 1997:290). Magtige plaaslike prinse soos Tobias het grond en dorpe van die Ptolemeërs ontvang net om die plaaslike inwoners te kalmeer. Die Tobias-familie was tipies van die leidende Joodse families wat gewedywer het vir mag en invloed tydens die Hellenistiese en Romeinse tydperke. Tobias se seun Josef⁷ het Ptolemeus ooreed om laasgenoemde aan te stel as hoof tollenaar, omdat Tobias meer belasting vir die regeerders kan insamel, en baie troepe het om gesag af te dwing. Josef het die mag van die Tobias-familie tot 'n hoogtepunt gevoer deur 'n invloedryke Ptolemiese amptenaar te word. Josef is 'n tipiese voorbeeld van die plaaslike regerende klas, wat in diens geneem is om die ryk te dien met beloftes van

voortdurende mag en welvaart. Die regeerders het aangepas by die Hellenistiese kultuur.

4.4.4 Landbou en grondbesit

Die Griekse heersers was verplig om die plaaslike erfgrond te erken, alhoewel hulle die erfbesit wou beperk. Verder was daar ook landbou-ontwikkeling in Palestina onder die Ptolemeërs. Hengel (1973:47) beskryf die ekonomiese opbloeï op landbou gebied onder die Ptolemese bewind soos volg:

By and large it may be assumed that in Palestine, as in Egypt, agricultural and commercial production was considerably increased, leading not only to a substantial increase in the revenue from taxes but also to an increase in the population itself. In the hill-country of Judah, where artificial irrigation was difficult and it was not so easy to secure an increase in crops, superfluous population may well have been forced to emigrate to non-Jewish parts⁸ of Palestine and to Egypt, especially in years when the harvest was bad.

4.4.5 Ekonomiese ontwikkeling en vooruitgang

Die Foenisiese pottebakkerswerk is die aanduiding van die aanwesigheid van die Griekse kultuur in Palestina in die pre-Hellenistiese tyd. Verder dui die geld of muntstukke wat gevind is op kontak met die Griekse handelaars. Palestina het die ontmoetingspunt geword van verskeie soorte invloed vanuit die internasionale handel. Die Foenisiese invloed kan in die hele Palestina gesien word as 'n gemengde kultuur van Egiptiese, Persiese en Griekse invloede (Hengel 1973:32, 33).

Die Griekse taal was die *lingua franca* en die Griekse standaard, gewig, geld, rekeningkunde en handel het die algemene norm geword. Die 100 jaar wat Palestina onder Ptolemese heerskappy was, was van deurslaggewende belang. Die streng administrasie en staatsbesteding was nuut en uniek in die oosterse lande (Hengel 1973:35). Egipte was 'n geldmaakmasjien en die feit dat die grond aan die koning behoort het, het daartoe bygedra. Bogenoemde konsep was vreemd aan die Grieke, maar hulle het nogtans saamgewerk met die Ptolemeërs in die ontwikkeling van die

Ptolemese staatsekonomie en het gedeel in die winste. So het die Ptolemeërs en hulle Griekse helpers Egipte in die eerste helfte van die derde eeu ontwikkel op die basis van die koningskap, sodat dit die leidende staat in die Hellenistiese wêreld geword het. Alexandrië was die brug tussen die Griekse en oosterse wêreld en het 'n belangrike rol gespeel in die ontwikkeling van die Judaïsme in Egipte en Palestina⁹. Die staat het die monopolie gehad in die groente, olie, linne, yster, sout, speserye, en ander handelsware. Die staat het die Egiptiese ekonomie beheer en die muntmonopolie gehad. Egipte het handel gedrywe met die provinsies van die Ptolemeërs deur middel van uitvoere. Die handel het hulle, insluitend Israel, in kontak gebring met die Alexandryns-Hellenistiese kultuur. Die Griekse stede het graan van die Ptolemeërs ingevoer. Die Grieke het na Egipte toe gekom om ryk te word. Die Ptolemeërs het 'n behoefte gehad aan Griekse soldate, amptenare, beleggings en ambagsmanne, daarom was hulle immigrasie goedgesind. Die fondasies van die Ptolemeërs se politiek het in ekonomiese oorwegings gelê.

Handel was een van die belangrikste ekonomiese ontwikkelings van Palestina onder die Ptolemese regering. Die hawens van Palestina het 'n belangrike rol gespeel in die seemag van die Ptolemeërs. Palestina het graan uitgevoer na Egipte in tye wat hulle voorrade min was. Verder het Palestina olyfolie, wyn, graan en erdepotte uitgevoer. Die vind van munte wys op die handelsbloei wat Palestina beleef het. Die staat het die balsemplantasies beheer. Die wolbedryf het ook ontwikkel tot 'n redelike groot industrie. In die Hellenistiese tyd was daar ook mensgemaakte damme en kanale wat landbou en besproeiing bevorder het. Tekens van visnywerheid is in die Hellenistiese tyd gevind, asook tegniese verbeterings en sekere boustyle (Hengel 1973:41- 47).

4.4.6 Sosiale klasverskille

Hengel (1973:48) beskryf die sosiale omstandighede in die tyd van die Ptolemeërs baie duidelik. Die Ptolemeërs het kontak met die Semitiese opperklasse gesoek om hulle heerskappy te behou. As die Semiete die Griekse taal en Griekse manier van lewe aanneem, kon hulle gelyke regte met die Grieke verkry. Die genoemde Semitiese kringe is die werklike proponente van die hunkering na die Hellenisering. Die gewone bevolking was net die objek van eksploitasie en slegs hulle ekonomiese produktiwiteit was van belang. Die Helleniseringsproses is in die kusgebiede, die Joodse areas, met

weerstand op godsdienstige gronde begroet. Die Grieke het slegs 'n verpligting gehad teenoor die familie en die staat; maar glad nie teenoor die armes nie. Armes het volgens Hengel (1973:48) in genoemde tyd 'n positiewe betekenis gehad: "Certain forms of the term 'poor' acquired virtuealy a positive religious significance, and in the sense of 'unjustly oppressed' the term came near to the word 'righteous', a development which would have been impossible with the Greeks,....".

Op beide ekonomies-sosiale en godsdienstige gronde vind daar ontwikkeling plaas, waarin inherent groot konflik bestaan. 'n Relatiewe klein, ryk en magtige opperklas, gerugsteun deur hulle Griekse heersers, het gebots met die verteenwoordigers van die teokratiese getroues aan die Tora, wat bestaan het uit die laer priesterdom en die Leviete; en aan die ander kant, daardie groep waarin die profetiese tradisie voortgeleef het en waarin die apokaliptiek ontstaan het. Bogenoemde twee groepe het die indringing van die Grieke verafsku. Die opperklasse het gewoon geraak om kompromieë aan te gaan met die vreemdelinge en die Grieke. Skerp kontraste tussen die aristokrasie en die laer klasse is sodoende veroorsaak. Die kontraste is volgens Hengel (1973:50) bewaar in sekere laat Psalms, dele van Spreuke en latere dele van die profete. Die Joodse wysheidsliteratuur het nie die uitbuiting van die armes en strewe na rykdom veroordeel nie - maar die teendeel kry ons in die profetiese literatuur¹⁰. In Spreuke is daar 'n veroordeling van armoede as iets wat iemand oor sigself bring, maar tegelykertyd is daar 'n veroordeling van ongeregtigheid en die arrogansie van die rykes, met simpatie vir die armes.

Die ekonomiese situasie van die *gewone mense* beskryf Hengel (1973:50) soos volg:

It is difficult to say how far the simple people shared in the fruits of the intensification of economic life under the first Ptolemies. Probably their lot, too, will have improved through the long period of peace. However, as the elaborate system of taxes and duties pressed hard on them and the social gulf between the thin upper stratum favourable towards the Greek customs and the mass of people became more striking, if not in fact greater, than in the Persian period, we must assume that the rule of the new foreigners found little approval in their sight.

Die aanloop tot die Makkabese opstand het bestaan uit 'n aanhangerstryd in Jerusalem. Die Hellenisties-kulturele invloed was hoofsaaklik gefokus op die hoofstad, Jerusalem. Ons het hier te doen met die ou stryd tussen die stad en die platteland. Die primêre ekonomiese invloed van die Hellenistiese samelewing en sy beperking tot die opperklas en die stad, het 'n rustige lewenstyl tot gevolg gehad. Die waarskuwings in Spreuke teen die luste en owerspel van die vreemde vrou en die verkeerde geniet van die lewe (rykdom) is op bogenoemde invloede gerig (vgl Hengel 1973:51, 52).

4.4.7 Samevatting

Die Ptolemeërs het Palestina primêr oorheers vanuit strategiese en ekonomiese doeleindes. Die belangrikste handelsroetes is sodoende verseker en beskerm. Die regeerstelsel is so verfyn dat belastings makliker ingevorder kon word. Die verbeterde belastingstelsel het egter 'n verdere intensifisering van die stratifikasieproses tot gevolg gehad. Die rykes het ryker geword en die armes armer. Die koning het basies die alleen eienaar van die grond geword. Die koning het self besluit watter kleinboere op die gronde sou boer en wie van die amptenare grond as geskenk sal ontvang. Die koning kon weer die grond na willekeur terugneem. Die vreemde grondbeleid van die Ptolemeërs druis in teen die gebruik van grond in Israel. Vir Israel het God aan elkeen sy eie grond gegee, elke stam en familie. Die jubilee het bepaal dat die grond hulle onvervreembare erfreg is om daarop te woon en te werk.

Landbouproduksie het onder die regering van die Ptolemeërs toegeneem en sodoende ook die belastings op die goedere. Die politieke mag van die Ptolemeërs is dus gegrond op ekonomiese belange en vooruitgang. Die opperklasse of aristokrasie is bevoordeel omdat hulle met die belasting invordering gehelp het. Die gewone bevolking is verder geëksploiteer. Die afstand tussen die elite en die gewone bevolking het al groter geword. Die ekonomiese eksploitasie het aanleiding gegee tot groter konflik en later politieke opstand. Die gevolgtrekking kan dus gemaak word dat die basiese kern faktore wat 'n rol gespeel het in die Bybelse jubilee, ook hier sterk figureer, naamlik:

- Die stryd tussen grondbesit en grondloosheid.

- Groter sosiale stratifikasie as gevolg van eksploitasie deur die elite.
- Die familiale instelling (veral die kleinboere) is onder geweldige druk.
- Toenemende konflik tussen die stad en platteland.

4.5 PALESTINA ONDER DIE SELEUKIEDE

4.5.1 Politieke oorname

Antiochus III van Sirië het in 201-200 die hele suidelike Sirië, Palestina en die kusgebiede verower en Scopas en die Egiptiese leër verslaan te Paneas in die noordelike deel van Palestina. Na die oorwinning van Antiochus III het die pro-Seleukidiese hoëpriester Simon II die mag in Jerusalem oorgeneem. Antiochus het 'n dekreet uitgevaardig waardeur die Jode vergoed word vir hulle hulp aan die Seleukiede teen die Ptolemeërs. Die dekreet het bepaal dat Joodse gevangenes vrygelaat word en die skade aan Jerusalem herstel word, insluitende die invoer van gratis hout vir die herstel van die tempel. Om hulle weer te vestig in Jerusalem het Antiochus hulle vrygestel van belasting vir drie jaar. Antiochus het hulle toegelaat om te leef volgens hulle eie wette en die hoëpriester en die raad het as regerende liggaam in Judea opgetree (Kee et al 1997:292; Louw 1983:99, 100).

4.5.2 Ekonomiese resessie

Die ekonomiese vooruitgang van die Ptolemese periode is opgevolg deur ekonomiese resessie onder die Seleukidiese oorheersing. Die oorsake van die ekonomiese agteruitgang het gewissel van droogte, misoeste en veral die voortdurende oorloë. Hengel (1973:47) beskryf die toestand in Palestina onder die Seleukiede soos volg:

An economic recession set in from the second century, as it did throughout the eastern Mediterranean. The confusion of war, with the conquest of Palestine by Antiochus III, the high Seleucid war damages to Rome which meant a heavy burden of taxation, and finally the Maccabean war of liberation followed by the Hasmonean war of conquest, did not favour future developments. A whole series of settlements were given up, partly through destruction, partly

through impoverishment and the departure of inhabitants... The political and economic isolation of the new Jewish state, combined with constant civil war and wars of expansion at the end of the second century, inevitably led to this decline.

4.5.3 Opkomende Romeinse mag, wedywering en opstand

Antiochus III het ten doel gehad om 'n groot Griekse ryk tot stand te bring. Dit is bereik deur politieke en kulturele hegemonie van die stad (*polis*). Die Seleukiede-huis het groeiende probleme ervaar in die lig van die opkomende Romeinse mag. Die opkomende Romeinse mag het swaarder gewees in die beleidsbepalings van die Seleukiede, as die plaaslike realiteite of administratiewe organisering. Die Seleukiede se beleid was dus: *verenig en heers*. Antiochus III is in 190 v C deur die Romeine verslaan in die stryd van Magnesia in die westelike Klein-Asië. Hy is geheel en al uit Griekeland en Klein-Asië verban.

Antiochus IV het 'n groot krisis vir die Joodse volk veroorsaak. Antiochus IV het begin met die verpligting om ander gode naas Jahwe in die Jerusalem tempel te aanbid, veral Zeus, waarvan laasgenoemde die aardse verteenwoordiger is. Antiochus IV het die mense op die platteland gedwing om afgode te aanbid en het Joodse gebruike, soos Sabbatdagheiliging, besnydenis en die onderhouding van die Tora, met die doodstraf strafbaar gemaak (Kee et al 1997:306; Louw 1983:102). Dit was veral die regerende opperklasse wat gekonformeer het en deel was van die Helleniseringsproses. Die ongeletterde massa inwoners het die Joodse tradisies gehandhaaf. Om sake vir die Jode te vererger het Antiochus IV die hoëpriesterskap in Jerusalem aangebied vir die hoogste bieder. Die oorsaak van bogenoemde optrede was Antiochus se geldnood. Die lang jare van oorlog teen die Ptolemeërs en die geweldige kostes om die uitgestrekte ryk te administreer, het sy beurs uitgeput. Die eerste stap was aansienlike belastingverhogings en vir die Jode die ontstemmende praktyk van om die hoëpriesteramp te verkoop aan die hoogste bieder. Jason, die broer van Onias III het Antiochus oorreed om homself aan te stel as hoëpriester, en in ruil daarvoor sal meer belasting ingevorder en sleutel Griekse instellings gevestig word, soos 'n gimnasium. 'n Toegewyde groep Jode het probeer om Jerusalem in 'n Griekse stad te verander (Kee et al 1997:307; Louw 1983:102).

Die voortslepende wedywering om die hoëpriesteramp het Antiochus se mag begin bedreig en laasgenoemde het in woede teen die Jode opgetree. Die tempel is ontheilig deur 'n altaar vir Zeus in die tempel in Jerusalem op te rig en hulle gebruike te verbied (168 vC). Die vernietiging van die gewoontereg - die Tora - het die Makkabese opstand en daarmee saam die Joodse kleinboeropstand veroorsaak. Saam met die sterk apokaliptiese verwagtings was daar 'n agrariese element by hierdie opstand betrokke (Louw 1983:104, 108-110; Oakman 1986:42; Kee et al 1997:310-313).

4.5.4 Opkoms van die Hasmoniese ryk

In 166 v C begin die Makkabeër-tydperk tot en met 63 v C, 'n volle eeu waarin die Jode politieke onafhanklikheid geniet het. Die Seleukiede het die Joodse weerstand teen afgodery en die Helleniseringsproses heeltemal onderskat. Na 'n lang stryd en afname van die Seleukidiese ryk het die Jode uiteindelik onafhanklikheid gekry onder die eerste Hasmoniese heersers. In Griekse geskrifte word die tydperk die Makkabeër-tydperk genoem en in Joodse geskrifte die tyd van die Hasmoneërs. Die Hasmoniese familie het aktiewe weerstand teen die Seleukiede begin bied. Hulle het aangedring dat elke Joodse kind besny moes word en hulle het *sondaars* en *wetteloses*, dit wil sê, diegene wat saam met die regeerders gewerk het, doodgemaak. Eers het dit gelyk of daar 'n terugkeer was na agrariese monargie soos in die tyd van Dawid en Salomo. Maar met die opkoms van die Fariseërs onder Johannes Hircanus blyk dit duidelik dat nie alle Jode gelukkig was onder die Hasmoniese ryk nie. Die verdeeldheid en interne magstryd het voortgeduur. Kee et al (1997:317) beskryf die stryd as volg:

Ten years of conflict had settled nothing. Jewish society was still divided, the Seleucid government and its Jewish appointees were still in charge, and the Hasmoneans' power was still limited by the threat of Syrian military might. ...the Jewish community was deeply divided on how Judaism was to be lived and what response should be given to the empire.

Die Hasmonieërs het die model van die Hellenistiese ryk as hulle eie aangeneem. Johannes Hircanus het later nie meer die ondersteuning van die Hasidim geniet nie en aansluiting gesoek by die meer ge-Helleniseerde en wêreldse Saddusese aristokrasie.

Die konflik tussen Janneus en die Fariseërs het ook 'n agrariese aspek gehad. Janneus, die Hasmonieër het outonome Joodse grond terugverander in koninklike grond om daardeur sy baie militêre veldtogte te ondersteun. 'n Joodse kleinboer, wat die vrug van die landbougrond geniet het, sonder die groot las van belasting, is al meer vervreem van 'n toenemende *ge-Helleniseerde* en onderdrukkende monargie (Oakmann 1986:44). Dimitrius II, die Seleukied, het die Jode finaal onthef van alle buitelandse belasting en Simon aangestel as hoëpriester. Die amp is later deur die raad van priesters en oudstes bevestig. Daardeur is die Hasmoniese ryk gevestig en het vir honderd jaar regeer.

4.5.5 Samevatting

Polities en ekonomies het die Jode 'n mate van verligting gekry met die oornome deur die Seleukiede. Hulle het verder ook godsdienstvryheid geniet, maar die algemene sosio-ekonomiese toestande het versleg, sodat 'n resessie ingetree het. Dit is veroorsaak deur droogte en misoeste, maar veral deur die voortdurende oorloë. Nadat die Romeine vir Antiochus III verslaan het, het Antiochus IV oorgeneem. Laasgenoemde het weer die sosio-ekonomiese en politieke onderdrukking van die Jode laat toeneem. Antiochus IV het die Helleniseringsproses laat versnel en die belastinglas het toegeneem. Laasgenoemde eksploitasie het aanleiding gegee tot die Makkabese en Joodse kleinboeropstande. Die opkoms van die Hasmoniese ryk het ten doel gehad om politieke, sosio-ekonomiese en veral godsdienstige stabiliteit vir die Jode te bring. Die geskiedenis getuig egter van die teendeel. 'n Groter magstryd het onder die Jode self geheers en groot verdeeldheid tot gevolg gehad. Die grond was steeds 'n bron van stryd en konflik. Die landbou het nie meer die middelpunt van die ekonomie of mag en eer gevorm nie. Die mag en eer het behoort aan die aristokrasie en die monargie, wat die kleinboere en die landvolk geëksploiteer het.

4.6 GEVORDERDE AGRARIESE GEMEENSKAPPE

Lenski (1991:188-222) beskryf die gevorderde agrariese gemeenskap in besonderhede, waarvan die Romeinse Ryk 'n voorbeeld is. Lenski (1991) gee 'n beskrywing van die algemene eienskappe en tendense wat eie is aan 'n gevorderde agrariese gemeenskap.

4.6.1 Tegnologie

Die belangrikste ontdekking in die tyd was die smelt van yster. Brons was belangriker vir die regerende klas en is gebruik vir militêre, estetiese en seremoniële geleenthede. Yster is gebruik vir die maak van gereedskap en wapens. In die tyd kan ons begin praat van gevorderde agrariese gemeenskappe. Die militêre en ekonomiese waarde van yster is verhoog nadat die verharding tot staal ontdek is. Staal het die belangrikste bron geword vir die maak van gereedskap en wapens. "By the time of Christ, advanced agrarian societies were firmly established in the Middle east, throughout most of the Mediterranean world, and in much of India and China" (Lenski 1991:189). Die belangrikste innovasies in die gevorderde agrariese gemeenskap tot en met die negentiende eeu n C word deur Lenski (1991:190) soos volg beskryf:

A partial list would include the catapult, the crossbow, gunpowder, horseshoes, a workable harness for horses, stirrups, the wood-turning lathe, the auger, the screw, the wheelbarrow, the rotary fan for ventilation, the clock, the spinning wheel, porcelain, printing, iron casting, the magnet, water-powered mills, windmills, and in the period just preceding the emergence of the first industrial societies, the workable steam engine, the fly shuttle, the spinning jenny, the spinning machine, and various other power-driven tools.

4.6.2 Toenemende differensiasie in die ekonomie

4.6.2.1 Verdeling van arbeid

Die oorgang van simplistiese na gevorderde agrariese gemeenskappe het groter verdeling van arbeid tot gevolg. Groter ekonomiese en beroepsspesialisasie het

plaasgevind binne die streke en gemeenskappe. Spesialisasie binne die Romeinse Ryk het ook toegeneem, byvoorbeeld Spanje en Egipte het spesifiek net vleis voorsien en die Swartsee-streek het graan voorsien (Lenski 1991:195). Op die platteland het die kleinboere in die af seisoen ambagte beoefen en selfs dorpieë het in 'n spesifieke kommoditeit gespesialiseer en handel gedryf. Spesialisasie binne groot stede is deur 'n groot hoeveelheid mense beoefen en het oor 'n wye front plaasgevind:

Though such specialization was found only in the largest cities, smaller cities often had forty or fifty different kinds of craftsmen, and even small towns had ten or twenty. In addition to craft specialists, urban centres also had specialists in government, commerce, religion, education, the armed forces, and domestic services. There were also specialists in illegal occupations (e.g., thieves¹¹, prostitutes), which were a normal part of urban life in advanced agrarian societies (Lenski 1991:195).

4.6.2.2 Bestaansekonomie

Die interafhanklikheid tussen politiek en ekonomie in gevorderde agrariese gemeenskappe het beteken dat diegene wat die politiek beheer, ook die ekonomie beheer het. Die ampsdraers in die regering was ook die primêre grondbesitters. Die beheer van grond en diegene wat dit bewerk het, was die belangrikste ekonomiese bron in hierdie gemeenskappe. Die ware rykdom het beteken om in beheer (*om baas*) te wees. Lenski (1991: 195) onderskei tussen 'n mark gerigte ekonomie en bestaansekonomie: "In these societies, the answers to basic economic questions - how resources should be used, what should be produced and in what quantities, and how those products should be distributed - were determined less by the forces of supply and demand (*market economy* - GV) than by arbitrary decisions of the political elite."

Die ekonomie in 'n gevorderde agrariese gemeenskap bestaan uit twee onderskeidende dele: 'n landelike landbousektor en 'n stedelike vervaardigings- en handelssektor. Die onderskeie dele was nie van gelyke belangrikheid nie. Die Romeinse staat het twintig keer meer belasting verhaal van die landbou, as van handel en nywerheid. Bogenoemde belastinglas het ooreengestem met die ekonomiese struktuur van die Romeinse Ryk. Die welvaart is primêr uit die landbousektor verhaal, eerder as van handel en nywerheid. Die stede het die luukse artikels voorsien wat die

regerende klas verlang het. Die stedelike ekonomie was afhanklik van die landbou-
ekonomie om die surplus te voorsien wat die stedelike populasie ondersteun het
(Lenski 1991:196).

Lenski (1991:196) beskryf die ekonomie van die tipiese agrariese gemeenskap met
die beeld van 'n boom, waarvan die wortels in elke rigting versprei is om voortdurend
nuwe voedingsbronne in te trek. Die middelpunt van die ekonomie is die hoofstad wat
deur die koning of keiser en die leiers van die regerende klas beheer word. Rondom
die hoofstad is die provinsiale of streekshoofstede wat deur koninklike goewerneurs
en ander lede van die regerende klas beheer word. Elkeen van hierdie hoofstede is
omring deur kleiner stede wat deur laer stande van die regerende klas beheer word.
Laastens, word elkeen van hierdie dorpe omring deur 'n klomp landelike
gemeenskappe, van waaruit die ekonomiese surplus verkry word.

Die ekonomiese surplus het beweeg vanaf die *periferie*, die landelike gebiede en
kleinboerprodusente, deur die stede na die *middelpunt*, naamlik die hoofstad. Die
vloei van ekonomiese surplus is veroorsaak deur belasting, huur, rente, tiendes en
ander godsdienstige offers aan die regerende klas van die stad, hulle bondgenote en
afhanklikes. Met dit wat oorgebly het na die belastings, het die kleinboere na die stede
gegaan en gekoop wat nodig was en wat hulle nie self kon vervaardig nie. Die
regerende klas het die wet en orde op sodanige wyse gehandhaaf dat die regte van die
regerende klas beskerm word en die kleinboere in 'n onderdanige posisie gehou word.
Die handhawing van die orde was baie belangrik in 'n agrariese gemeenskap, omdat
'n goeie oes afhanklik was van maande se voorafarbeid. Versteuring op enige stadium
van die landbousiklus kon ramspoedig wees vir die hele gemeenskap.

4.6.2.3 Die landelike ekonomie

In meeste van die gevorderde agrariese gemeenskappe het die regerende klas (wat
godsdienstige leiers insluit) die grootste deel van die grond besit. Een tot drie persent
van die bevolking het tot twee derdes van die grond besit. Hulle het nie net die grond
besit nie, maar ook die kleinboere wat dit bewerk het. Slawerny en groot landgoed
gaan hand aan hand. Kleinboere wat hulle eie grond besit het, het gesukkel om 'n
bestaan te maak. Die faktore wat hulle nadelig beïnvloed het, is misoeste, belasting en
rentes wat hulle moes betaal. Die basiese filosofie van die regerende klas was om die
kleinboere tot die maksimum te belas (Lenski 1991:197).

Die benarde ekonomiese situasie van die kleinboere het baie druk op hulle families geplaas. Die families is van mekaar geskei om die behoeftes van hulle eenaars te pas. Die kleinboer kon moeilik sy vrou en dogters beskerm teen die grondbesitters of regerende klas. Die kleinboer was oorgelewer aan die grille van die regerende klas, wat swaar strawwe gegee het vir selfs die geringste oortredings. `n Geringe diefstal is met die dood gestraf. Die kleinboere is *gedehumaniseer* en as 't ware as diere gereken. Hulle kinders is `n werpsel of broeisel genoem.

4.6.2.4 Die stedelike ekonomie

Die stedelike gemeenskappe het minder as tien persent van `n gevorderde agrariese gemeenskap se populasie gehuisves. Die skokkende beeld van die antieke stede is veroorsaak deurdat die geskiedenis geskryf is deur die geletterde minderheid van die regerende klas. Die kenmerkende eienskap van die stede was die groot *diversiteit* van mense wat daar gebly het. Die inwoners was van een uiterste na die ander uiterste; van die *weelderigste regerende klas* tot by die *bedelaars en sosiaal veragtes* wat skaars aan die lewe kon bly. Die stede is nie gekenmerk deur ekonomiese produksie nie, alhoewel handel en vervaardiging daar plaasgevind het. Die stede is geassosieer met politieke en handelsfunksies en veral ook as godsdienstige en kultuursentra (Lenski 1991:201).

4.6.3 Familieverwantskap: `n Belangrike verandering in die gemeenskap

Die familieverwantskap¹² het vir *die individu* regdeur die agrariese era belangrik gebly. Die familie was nie meer die belangrikste integrerende krag in die gemeenskap nie. In gevorderde agrariese gemeenskappe was daar so baie openbare en militêre poste dat die uitgebreide familie nie almal kon vul nie. Familiebande was polities nog steeds belangrik. "The royal office itself was inherited in most societies, as were numerous other political offices. Many of these, civil and military offices alike, were a family's patrimony, handed down like any other family possession from father to son (or, sometimes, daughter)" (Lenski 1991:213). *Nepotisme* is nie in gevorderde agrariese gemeenskappe as `n oortreding van die wet beskou nie.

Die familie het in die agrariese eeu ook `n belangrike ekonomiese rol gespeel: "In fact, it was usually the basic unit of economic organization. Businesses were almost

always family enterprises; the corporate form of enterprise, owned jointly by unrelated persons, was virtually unheard of, even in the largest cities. And in rural areas the peasant family was the basic work unit” (Lenski 1991:213). Die ouers het die huweliksmaats vir hulle kinders gereël. Die primêre belang in `n huwelik was die ekonomiese en statusimplikasies. Die seksuele, psigologiese en huweliksimplikasies was sekondêr. Die huwelik was primêr `n ekonomiese transaksie. In die huwelik het die manlike geslag gedomineer en gehoorsaamheid van vrou en kinders was `n primêre waarde. Die huwelik in `n agrariese gemeenskap reflekteer `n outoritêre patroon van lewe.

4.6.4 Stratifikasie met toenemende kompleksiteit

Die primêre verdeling in die gemeenskap was steeds dié tussen die regerende klas en die groot hoeveelheid kleinboere en andere, waaroor eersgenoemde polities en ekonomies geheers het. Die sosiale stratifikasiesisteme het baie meer kompleks geword. Die kompleksiteit is in die volgende twee areas sigbaar. Eerstens was daar in gevorderde agrariese gemeenskappe baie mense in beroepe wat gewissel het tussen ekstreme. Die mense is of direk in die staat se diens (byvoorbeeld, huisbediendes, bestuurders en soldate) of hulle het indirek die staat gedien (byvoorbeeld, handelaars, vakmanne en skrifgeleerdes). Tweedens is daar in die gevorderde agrariese gemeenskap `n oorvleueling in die range van verskillende klasse van mense, veral in terme van welvaart en eiendom. Sekere handelaars het byvoorbeeld, meer rykdom as sekere lede van die regerende klas en `n klein hoeveelheid kleinboere het deur harde werk en geluk meer rykdom as sommige van die verarmde lede van die regerende klas bekom. Die klem val eerder op die gemiddelde van die verskillende klasse as op die individuele lede, want daar is uitsonderings.

Lenski (1991:217) se makro-model oor sosiale stratifikasie in gevorderde agrariese gemeenskappe is deur Duling (1992:101) aangepas en kan soos volg beskryf en voorgestel word: Die heerser was die magtigste, rykste en eerbaarste individu in die gemeenskap: die heerser was letterlik in sy eie klas. Onder die heerser is die regerende klas wat een of twee persent van die bevolking is. Die ander uiterste van hierdie stratifikasie is die geostraseerdes, wat nie deur die gemeenskap benodig word nie. Hulle is gewoonlik die seuns en dogters van die kleinboere wat nie grond geërf

het of ryk getrou het nie, en wat nie werk kan kry nie. Hulle het op `n vroeë ouderdom gesterf.

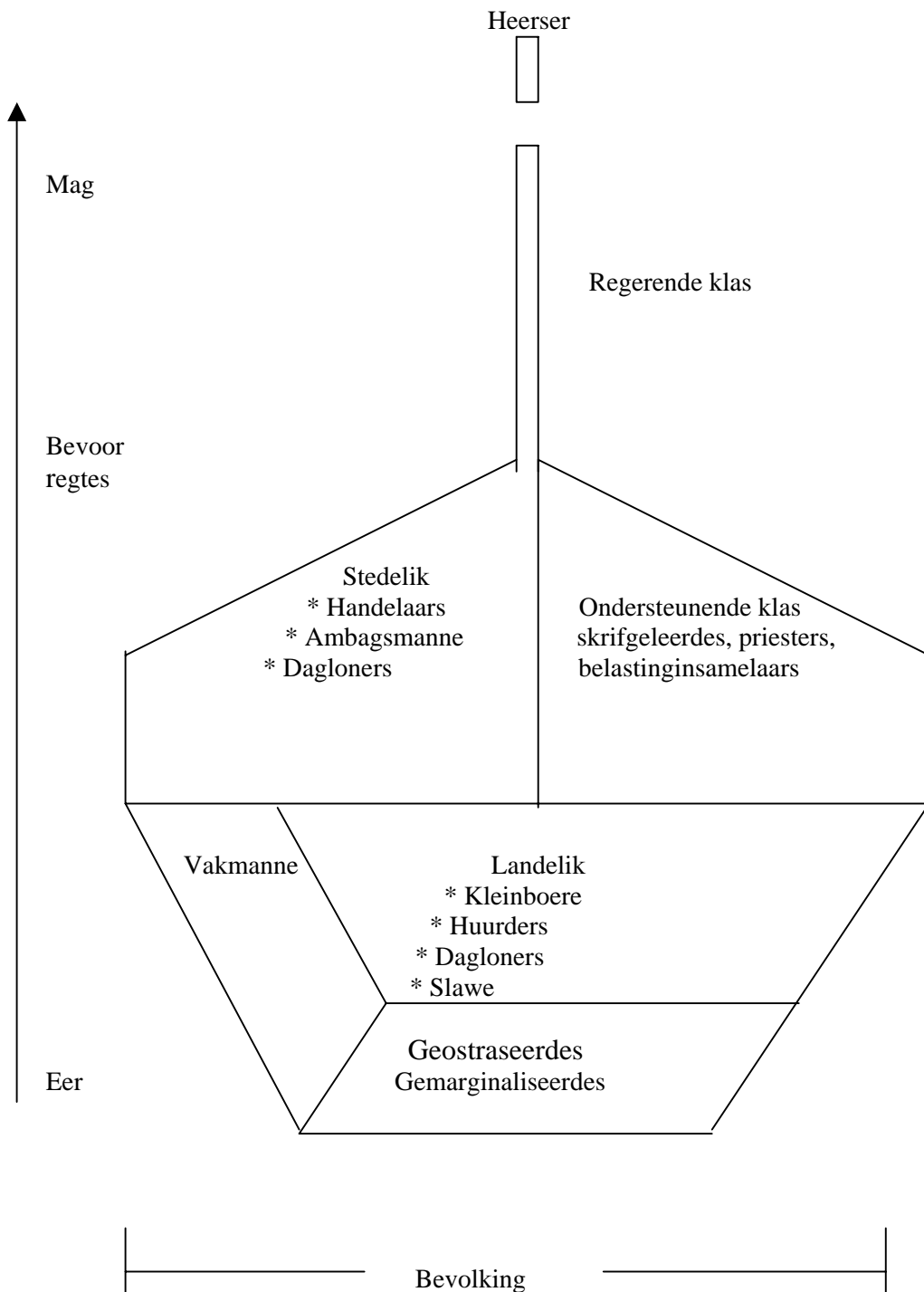
Kommersialisering het aanleiding gegee tot opstand en geweld. Die opstande was aanvanklik net plaaslik en het net `n paar mense betrek. Die kleinboere het in opstand gekom om hulle tradisionele klasverhoudings te herstel of om hulle tradisionele godsdienstige oortuigings te beskerm teen korrupsie. Vakmanne en handelaars het ook in opstand gekom en het gewoonlik die oorhand gekry en self die regerende klas geword.

4.6.5 Samevatting

Die eerste-eeuse Mediterreense wêreld onder Romeinse heerskappy word beskou as `n gevorderde agrariese samelewing. Die tydperk is gekenmerk met hoë tegnologiese ontwikkeling en ontdekkings, waarvan yster baie belangrik was. Die ekonomie staan op die stadium bekend as die bestaanseconomie. Die grondbesitters het die ekonomie beheer. As gevolg van te veel skuld het die kleinboere hulle grond verloor, wat in die hande van die afwesige grondeienaars beland het. Die afwesige grondeienaars het in die stede gewoon. Die stedelike ekonomie waarin die mag van die regeerders gesentreer het, het geparasiteer op die landelike ekonomie. Die landbousurplus is deur die elite ingepalm of deur belastings uitgeput. Die landelike ekonomie het op verskeie terreine in die stedelike ekonomie se behoefte voorsien. Die regerende elite het politieke stabiliteit probeer handhaaf, omdat die hele bestaanseconomie van die landbou afhanklik was. Die regerende elite en die stede het die landelike gebiede en die kleinboere geëxploiteer. Die stede was die middelpunt van die samelewing, sosio-ekonomies, polities en godsdienstig.

Die oorsig van die gevorderde agrariese samelewing (kyk afdeling 4.6) bevestig dat die familiale instelling die oorheersende instelling was (Malina 1981; Elliott 1991; Van Eck 1995). Die familie het `n belangrike ekonomiese rol vervul en is die kleinste sosio-ekonomiese en godsdienstige bousteen (4.6.3). Die huwelik was primêr `n patriargale sisteem waar die man gedomineer het. Die stratifikasie het in kompleksiteit toegeneem. Die regerende klas het al ryker geword en meer grond beheer, terwyl die kleinboere en landvolk al armer geword het (vgl diagram op volgende bladsy). Die gevolgtrekking is dat die evolusie vanaf hortikultureel na simplistiese agrariese samelewing kulmineer in die gevorderde agrariese samelewing.

Kenmerkend van laasgenoemde samelewing is die stryd (kenmerkend van 'n *agoniese/wedywerende* samelewing – vgl Malina 1981:94) om grondbesit, die stryd tussen die stad en platteland, die sosiale stratifikasie en die sentraliteit van die familiale instelling. Bogenoemde elemente is die antesedente van die Bybelse jubilee.



4.7 PALESTINA ONDER DIE ROMEINE

4.7.1 Politieke stabiliteit

Vir `n eeu en `n half voordat die Romeine Palestina en Jerusalem (63 v C) verower het, het hulle hulle mag en invloed versprei oor Masedonië, Griekeland en Klein-Asië (moderne Turkye) deur middel van militêre verowering, politieke oorheersing en anneksasie. Binne die Romeinse ryk het ook `n interne magstryd gewoed (Grant 1982:104; Kee et al 1997:356). Die stryd vir beheer in Rome gedurende die eerste eeu v C en die konflik onder die magte in die Ooste het `n reeks krisisse veroorsaak. Die onrus wat veroorsaak is deur die politieke, militêre en ekonomiese oorheersing van die Romeine, wat alle mense in die Ooste beïnvloed het, het `n groot invloed gehad op die Israeliete in Judea en Galilea van 63 v C regdeur tot met die twee groot oorloë met Rome: die *groot oorlog* teen Rome in 66-70 n C waarin die tempel verwoes is, en die Bar Kogba-oorlog in 132-135 n C. Na die oorlog is die stad `n heidense naam gegee en is `n heidense tempel opgerig waar die Joodse tempel gestaan het (Kee et al 1997:356). Die krisisse en oorloë het gelei tot konsolidasie van die Romeinse Ryk in die Ooste en relatiewe vrede.

Pompei het die mag van die Judese staat verminder deur die stede en gebiede te skei van die Joodse regering en die Palestynse areas - Jerusalem, Judea, Idumea en Galilea - onder die beheer van die laaste Hasmoniese hoëpriester Hircanus geplaas. Antipater was die werklike mag agter die troon. Die bestaan van `n Romeinse kolonie in Jerusalem het die herbou van die muur en opstand verhinder. Dit het die beleid van die Romeine en die simpatieke Griekse stadstate verwesenlik, wat onafhanklikheid gesoek het en `n einde wou bring aan die sterk Joodse staat. So `n staat het die vrede in die gebied bedreig en kon lei tot onafhanklike aksie. Kee et al (1997:358) vat die Romeinse oorheersing soos volg saam:

Thus, during the gradual extension of Roman authority, the dissolution of the Hasmonean rule in Palestine, and the disorder and civil war among Rome's rulers, the family of the Idumean Antipater continued to gain power and to erode the influence of the traditional rulers of Judaism - the priests, wealthy families, and respected officials and elders. A myriad of reform and protest movements,

including the Jesus movement, filled the leadership gap left by the weakened traditional patterns of community organization and produced many social conflicts, the greatest of which was the war with Rome in 66 C.E.

4.7.2 Administratiewe sisteem

Die koms van die Romeine het alles drasties verander. Die gebiede wat vroeër deur die Hasmonieërs verower en ingeneem is, is weggeneem saam met die Judese staat. Hierdie drastiese herorganisasie het baie Judese besitters onteien en 'n sosiale probleem geskep wat tot met die Joodse oorlog bestaan het. Herodus het die tipiese Hellenisties-monargiese burokratiese apparaat behou. Hy het waarskynlik 'n dubbele administratiewe stelsel gehad - een stelsel vir die plaaslike Joodse bevolking in dorpsgebiede, en 'n ander stelsel vir die meer ge-helleniseerde stedelike gebiede¹³. Die dorp was die basiese administratiewe eenheid gewees. 'n *Dorpskrifgeleerde* was verantwoordelik vir die monargiese belange. Familiehoofde of oudstes het die dorp verteenwoordig. 'n Aantal dorpe en hulle grond het 'n topargie gevorm (Oakman 1986:44; Kee et al 1997:357).

Die administratiewe prentjie het min of meer dieselfde gebly na die dood van Herodus tot en met die Joodse oorlog. In die na-70 n C periode het die Romeine Palestina georganiseer langs die grense van die ouer provinsies. Die kenmerk van hierdie saak was om plaaslike gebiede aan dorpe te verbind, asook hulle administrasie en die bevordering van verstedeliking. Die resultaat van hierdie verstedeliking was dat baie nie-dorpsgebiede in die tweede en derde eeu verander is na stede.

4.7.3 Grondbesit onder die Romeine

Vervolgens gaan ons kyk na die agrariese toestande en die omstandighede van grondbesit in Palestina. Die sosiaal-wetenskaplike eksegese bring op 'n simpatieke wyse teenoor die onderdanige volk, die gevolge van die Romeinse dominansie en eksploitasie na vore. In die Hellenistiese en Romeinse Palestina kon die koning of regeerders die erfreg van die plaaslike kleinboere indring. Hierdie sosiale prerogatief van die magtiges het 'n sekere mate van perke gehad volgens die Grieks-Romeinse reg, veral in die terminologie en prosedures rondom die vervreemding van grond: 'n

Onderskeid is by die Grieke en die Romeine gemaak tussen die besit van grond en die gebruik daarvan. Grondbelasting is vasgestel teenoor die *gebruik van die grond*.

Grondbesit sluit sosiale persepsies en vrae oor wettige eienaarskap in, en is uitdrukking van sosio-politieke realiteite. Die sosiale geskiedenis van Palestina in die Herodiaanse tydperk hang saam met die geskiedenis van die konsep *grond* in die *Groot-en Klein-tradisie*¹⁴ (Fiensy 1991:175-176). Die veranderende konsep wat die Helleniste en die Romeine met hulle saamgebring het, het groot spanning tussen die gewone mense en hulle politieke oorheersers veroorsaak. Die tradisionele konsep wat die Israeliet oor grond gehad het, was dat alle grond aan God behoort en dat die volk dit *gehuur* het. Die bedoeling was dat elkeen in die opbrengs van die land moes kon deel. Niemand moes permanent van sy grond verwyder word nie, veral nie sy erfgrond nie. Volgens die Rabbynse tradisie was vervreemding van grond of indringing verbied en is die oordrag van grond as rowery beskou. Die *grondonteiening* wat plaasgevind het onder die Helleniste en die Romeine het 'n hernude belangstelling in die jubilee laat ontstaan. Die begeerte vir die herinstelling van die jubilee het by die kleinboere en gewone mense geleef (Fiensy 1991:177).

Die vraag is: in watter mate is die grond in die eerste-eeuse Palestina aan die Romeine of hulle kliënte vervreem, en op watter wyse het dit geskied? 'n Algemene proses van vernietiging van die Joodse wettiese siening en die kleinboere wat grond besit het, kan in die Romeinse Palestina veronderstel word, veral onder Romeinse oorheersing voor en na die Joodse oorlog. Oakman (1986:46) beskryf die *grondonteieningsproses* onder die Romeine soos volg:

These juristic distinctions indicate that older notions of hereditary patrimony were displaced by private property rights and more fluid conceptions of land and peasant exploitation. If one only paid for the right to use land, in other words, then that right could be taken away through legal means and transferred to another. In older tribal conceptions of land ownership, among the Greeks and Romans as among the Jews, land was the inalienable property of the clan. Under the ancient oriental monarchies, however, kings had come to consider the land of their dominion as personal property or "on loan" to other nobility and peasantry. Laws notwithstanding, the powerful of antiquity frequently managed to get control over what they wanted.

Die grondbesitbeleid onder die Romeine het verreikende gevolge gehad vir die kleinboer en sy familie, deurdat baie van die bestaansboere hulle plasies verloor en op die grens van hongersnood begin lewe het, hetsy as huurders en of dagloners. Diegene wat wel hulle grond behou het, is erg met belastings aan bande gelê. Vir ander kleinboere het die grond te klein geword en verskeie ander ellendes van die Middellandse See-streek het hulle getref. Soortgelyke toestande het oral in die Grieks-Romeinse wêreld ingetree en veral die bestaansboere diep geraak (Fiensy 1991:178). Groot landgoed het reeds met die draai van die eeu bestaan. Die Hasmonieërs het die landgoed geërf van die Hellenistiese konings. Herodus het die eiendom van sy politieke vyande gekonfiskeer, bymekaargemaak en versprei. Groot nie-Joodse landbesitters was aan die toeneem. Onder Herodus het die kleinboere in Palestina alreeds onder 'n hiërargie van elite groepe gestaan (Finley 1985:29; Oakman 1986:48; Fiensy 1991:178). Onder die Romeine het die aristokratiese Jode 'n *kapitalistiese* siening van grond ontwikkel en vir hulle groot en medium groot landgoed opgerig.

4.7.4 Besproeiingsboerdery

Die bevolkingsverspreiding van die Grieks-Romeinse ryk het gesentreer rondom die Middellandse See-gebied. Die Romeine het die Middellandse See, die *mare nostrum* - ons see, genoem. Die meeste van die groot stede was rondom die seegebied gevestig. Die gebiede rondom die Middellandse See het op die periferie gelê en is deur die Romeine soos volg beskou: "...land to be drawn upon for hides, food, metals and slaves, to be raided for booty, to be garrisoned for defence, but to be inhabited by barbarians, not by Greeks or Romans" (Finley 1985:30). Die Mediterreense gebied vorm 'n homogeen klimaatgebied, wat gekenmerk word deur winterreëns en lang somer droogtes; deur ligte grond en *droeë* boerdery in die grootste gedeeltes. Die gebied is 'n plek met maklike verbouing en baie buitemuurse lewe. Dit bevat van die beste grond; die kusvlaktes en groot binnelandse plato's, wat goeie teelaarde was vir koring, vrugte en groentes, veral druiwe en olyfbome. Die olyfbome was van die primêre verbouings gewees. Dit is 'n simbool van gevestigde bestaan. Die Mediterreense gebied het al hoe minder plek vir nomadiese bestaan geword (Grant 1982:105; Finley 1985:31).

In kontras met bogenoemde, staan die Nabye Oosterse ekonomie, wat gebaseer is op droë boerderymetodes. Die droë boerderymetodes het nie 'n komplekse sosiale organisasie soos die groot riviervalleigemeenskappe geveg nie. Die besproeiingsboerdery is meer produktief, meer konstant en meer gepas vir 'n groot en digte bevolking. Daarom dat Egipte, die sentrum van besproeiingsboerdery in die Romeinse ryk, 7,5 miljoen inwoners gehad het (Finley 1985:31). Die riviervalleie het in woestyne verander die oomblik wat die sentrale organisasie ophou bestaan het. Daarteenoor, het die antieke droë boerdery gebiede vinnig herstel na natuurrampe en menslike verwoesting.

4.7.5 Belastingstelsel van die Romeine

Diocletianus het 'n uitmuntende nuwe belastingstelsel in die Romeinse ryk tot stand gebring. Die stelsel was baie kompleks, omdat dit verskillende vorme in verskillende dele van die ryk aangeneem het. Die doel daarmee was om meer doeltreffend te wees. Om die gevraagde belasting op te lewer, moes die belastingstelsel die duidelike, historiese bestaande verskille in die landregering erken (Finley 1985:32). Die Romeine het swaar belastings gehef. Na die dood van Herodus het 'n afvaardiging met Augustus gaan praat oor die swaar belastings en in 17 v C het 'n afvaardiging met Tiberius gaan praat. Ook Egipte het gekreun onder die swaar las en veral onder Nero is daar ernstig in die Ryk gekla oor belastings. Die belasting het doene en aksyns ingesluit by verskeie deurgangspunte. Een persent belasting is gehef op verkope en vyf persent op die vrylating van slawe en erfbelasting op Romeinse burgers. Ander bronne van belasting was erflatings, boetes, oorlogsbuit, opbrengs vanuit die staatsbeheerde myne en keiserlike landgoed. Direkte belasting (*tributum*) is op grond en persoonlike besittings gehef buite die grense van Italië. Die reg om belasting in te vorder is aan sekere mense verkoop (*publicani*), wat maatskappye gevorm het met aandeelhouders in Rome en ander dele van die land. Uitbuiting was aan die orde van die dag (Grant 1982:105).

4.7.6 Handel, industrie en bankwese

Mynbou het deel gevorm van die ekonomie van die Romeinse Ryk. Die myne het aan die staat behoort en is deur slawe bewerk. Die belangrikste metale wat gemyn is, was goud, silwer, lood, tin, koper en yster. Landbou en vervaardigde goedere is oor land vervoer vanweë die uitstekende padnetwerk van die Romeinse Ryk of vanweë skeepsvaart in die Middellandse see. Die owerheid het 'n koerierdiens gehad vir die amptelike pos, terwyl ander pos deur privaatboodskappers gestuur is.

Die eenheid van die Romeinse Ryk is verstewig deur die eenvormige geldsisteem en munte. As gevolg van die buitelandse en plaaslike konflikte het die waarde van die geldeenheid voortdurend gedevalueer. Tydens hierdie tye het die gewig en silwer inhoud van die munte verlaag. Die geldeenheid was ook 'n propagandamiddel. Die hoof van die keiser is op die muntstuk geplaas en die godsdienstige, militêre en politieke simbole is op die agter kant aangebring. Die simbole het die aandag van die publiek gevestig op belangrike herdenkings. Die Romeinse munte het dus dieselfde funksie gehad as die moderne posseëls (Grant 1982:105). Handel en beleggings is gefasiliteer deur privaatbanke en geldleners.

4.7.7 Die Herodiane

Na aanleiding van verskillende weergawes van die persoonlikheid van Herodus die Grote, waarsku Botha (1995:997-1019) tereg teen die gevare van dwalinge wat gewoonlik voorkom by die skryf van 'n geskiedenis of weergawes¹⁵ van 'n kontroversiële figuur soos Herodus die Grote. Eerstens, waarsku hy teen die subjektiewe, interpretatiewe raamwerk van die geskiedskrywer wat gegewens in 'n spesifieke rigting wil indruk (*ideologie* van die skrywer - GV). Ons selekteer die data wat inpas in ons raamwerk en met tyd word dit *tradisie* wat meer en meer *gekleur* raak, byvoorbeeld dat Herodus volgens Josefus wreed en moorddadig was of dat hy 'n ongelowige heiden was. Sulke negatiewe tekening van 'n invloedryke persoon moet ook verstaan word in terme van die *geskiedskrywer*, in hierdie geval Josefus, se eie *ideologiese bedoelings*. Die waarskynlikheid van byvoorbeeld, Josefus se uitsprake sal ook met behulp van bepaalde kriteria aan *falsifikasie* onderwerp moet word. Tweedens waarsku Botha dat die antieke bronne net as bewysstukke gebruik word vir die historikus se vooronderstellings. "Die getuienis is daar, die enigste probleem is om die betroubares uit te soek." Derdens waarsku Botha (1995:999) teen die

veronderstellings dat ons “in Herodus se hart en verstand kan insien - wat Josefus natuurlik geglo het hy kan doen - en dat dinge gebeur omdat sekere mense besluit om dit te laat gebeur.” Laasgenoemde dwaling noem Van Aarde (1985:552) *intensiedwaling* “wat die oordeelsfout aandui wat die eksegeet maak as hy reken dat hy sonder meer vanuit die wêreld van die teks na die bedoeling in die kop van die outeur as reële persoonlikheid buite die teks kan beweeg”. Vierdens wys Botha die historikus tereg op die verkeerde gebruik van terme en konsepte (Botha 1995:999-1000; Pilch 1997:119-125), soos byvoorbeeld Jode waar eintlik Judeërs bedoel word. “Dit is uiters belangrik dat ons ons terme versigtig kies, want sodoende kan ons daarteen waak om slagoffers van die propaganda van ons bronne te word. Maar ons moet ook baie hard werk aan ons verstaansmodelle, anders word hulle (*the other*) slagoffers van ons propaganda” (Botha 1995:1000). Laastens wys Botha (1995:1006, 1017, 1019) tereg daarop dat die antieke tekste se sosiale funksie in ag geneem moet word; dat soveel moontlik sosiaal-wetenskaplike makro-en-mikro-modelle gebruik moet word om die verskillende groep(e) se sosio-ekonomiese en kultuur-ideologiese plasing te bepaal. Van Aarde (1994:86) noem dit die sosiale dinamika grondliggend aan die eerste-eeuse Judese samelewing.

Hierdie “waarskuwings” sal in ag geneem word wanneer die geskiedenis van Herodus nou weergegee word. Herodus se opkomende politieke mag het saamgeval met die einde van die Hasmonese dinastie, die oorwinning van die Parte deur die Romeine en die opkoms van `n enkele heerser in Rome. Die heerser se blywende magsposisie was afhanklik van die handhawing van stabiliteit in onder andere Palestina, sodat opeenvolging van magtige Romeinse heersers verseker kan word. Kee et al (1997:368) beskryf die persoon van Herodus die Grote treffend soos volg:

Herod, who was at times a decadent and arbitrary tyrant, was also an energetic and brave military commander, a ruthless and effective political leader, and an efficient economic and social administrator. He was supported by the Romans because he was able to collect taxes, keep the peace, and provide military support at the border of the empire. He remained loyal to the Romans because he had sense enough to know that he could not successfully revolt against Rome. At the same time he was a typical hellenistic despot who killed his opponents.

Herodus het relatiewe veiligheid en onafhanklikheid vir sy volk binne die Romeinse Ryk bewerkstellig. In 31 v C het Herodus verskeie krisisse wat sy posisie bedreig het, oorkom en van daardie tyd af het Herodus veilig geregeer tot met die openbare opstand in sy laaste jare. In dieselfde jaar het 'n aardbewing die ekonomiese basis in meeste van die stede en dorpe vernietig en die belastinginvordering ernstig belemmer. Herodus se posisie in Palestina was totaal afhanklik van die goedheid van keiser Augustus; daarom het Herodus goeie persoonlike bande met die keiser en belangrike hoofamptenare gehandhaaf, soos met Agrippa. Verder is belangrike Griekse stede gebou met tempels, arenas en gimnasiums en baddens ter ere van die keiser. Herodus het soos enige Grieks-Romeinse heerser opgetree en is deur die Romeinse Ryk so aanvaar en gerespekteer as deel van hulle regerende klas (Kee et al 1997:370-372).

Herodus was 'n suksesvolle Hellenistiese heerser, maar 'n minder gewilde en bekwame Judese heerser. Herodus het swaar belastinglaste gelê op die volk om die luukse lewenstyl en projekte te ondersteun, as gevolg van sy hoë status in die Romeinse Ryk. 'n Stabiele magsbasis is gehandhaaf deur gewelddadige en konstante onderdrukking van enige vorm van opposisie. Die werk van die ryk en staat is ondersteun deur swaar belasting (meer as 50%) op die boere te plaas, wat die meerderheid van die bevolking gevorm het. Die ryk was voorspoedig en gekenmerk deur vrede. Die meerderheid van die bevolking was nie entoesiastiese ondersteuners van Herodus nie, maar was ondergeskik aan sy regering uit vrees of ter wille van gemaksug. Na die dood van Herodus het die opstand onder die laer klasse en die kleinboere in felheid begin toeneem. Die kleinboeropstande was nie georganiseerde revolusie nie, maar die uitwoed van die frustrasie van die volk onder jarelange belastinglas en politieke onderdrukking. Kee et al (1997:376, 377) beskryf die opstande soos volg:

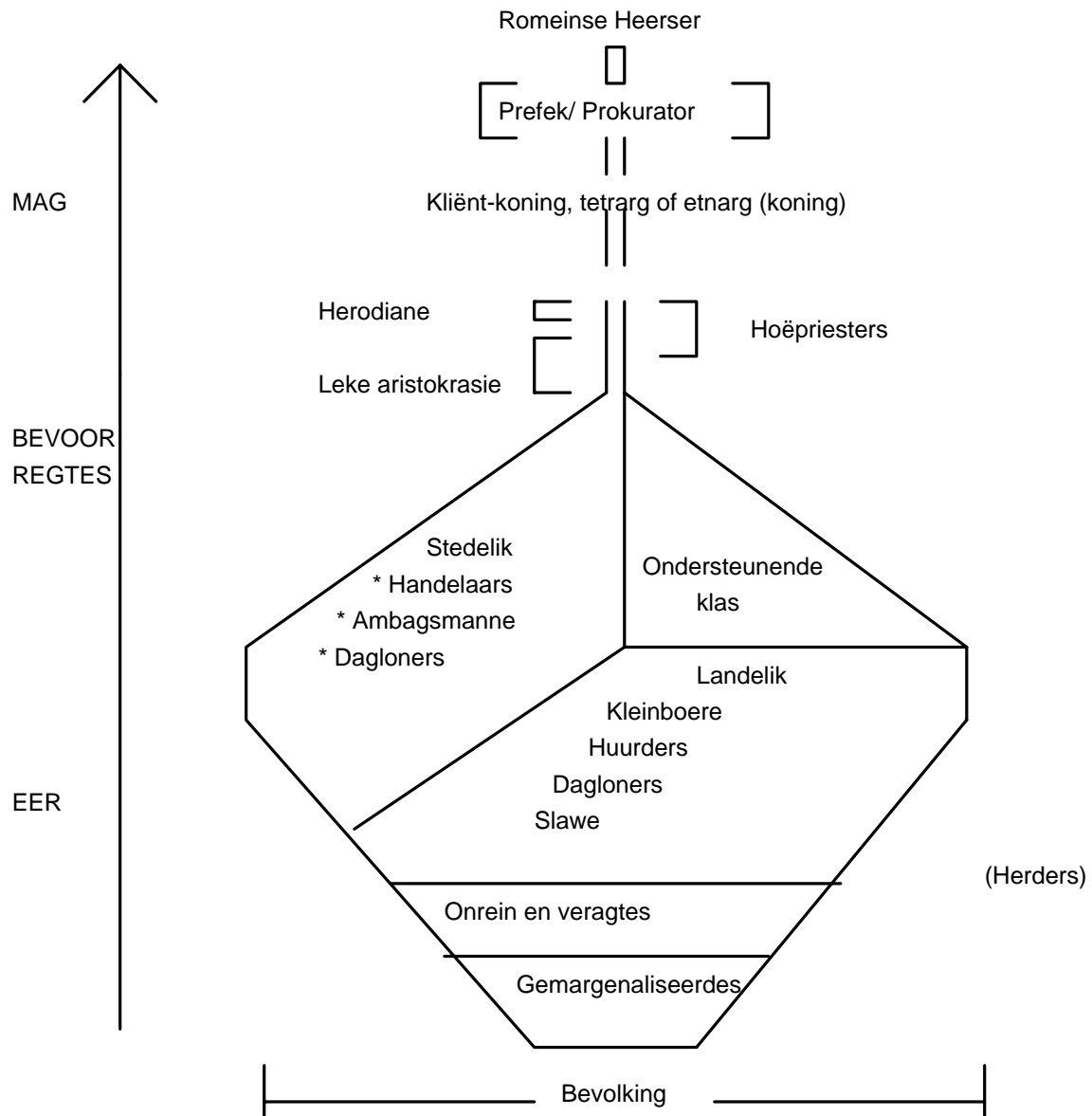
A series of peasant revolts sprang up in different parts of the country led by popular leaders who gained the support of the people and some of whom claimed to be kings anointed by God. The revolts were not coordinated but were spontaneous expressions of frustration and desperation by peasants who had suffered constant and severe hardship and who were taxed off their land or threatened with ruin.

Botha (1995:1017) gee `n meer gematigde beskrywing van die opstand of teenstand teen Herodus:

Daar was teenstand teen Herodus, maar ons moet daardie teenstand eers verstaan en die groep (of groepe) sosio-ekonomies en kultuur-ideologies kan plaas om die konflikte te interpreteer en reg aan die verskillende partye te laat geskied. Herodus se regeerstyl het ongetwyfeld die *retainer* en *artisan* klasse¹⁶ bevoordeel, ten koste van die tradisionele aristokrasie. Hulle persepsie is nie noodwendig die beste maatstaf waarmee ons moet meet nie. Verder het Herodus die Diaspora Jodedom baie sterk ondersteun en hulle belange in Jerusalem en Palestina bevorder, ... `n verdere steen des aanstoots vir die tradisionele Judese aristokrasie.

Die leiers van die opstande was uit die laer klasse wat deur Herodus swaar belas en onderdruk is. Hulle het aanspraak gemaak op legitieme koninklike gesag, teenoor die illegitieme mag van Herodus, die Romeine en hulle Judese bondgenote. Die opstande is gegrond op die *verbondstradisies* van die Bybel en het *apokaliptiese verwagtings* gehad van Goddelike ingryping.

Lenski (1991:217; kyk ook Duling 1992:102) gee `n grafiese voorstelling van die *etic-macro model* van die sosiale stratifikasie van die Herodiaanse periode, soos deur Fiensy (1991) bespreek. Die model is belangrik vir die doel van ons studies, omdat ons `n geheelbeeld kry van die sosiale sisteem. Omdat die model primêr polities en ekonomies is, werp dit meer lig op die moontlikhede van sosiale konflik tussen die aristokratiese elite en die laer sosiale strata.



4.7.8 Samevatting

Die Romeinse oorheersing van Israel het ook gepaard gegaan met magstryd en opstande. Die regerende klas of elite het die kleinboere en armes uitgebuit en onderdruk. Die grondbesitters is eenvoudig onteien en die *afwesige grondeienaars* het in getalle toegeneem. Die tradisionele stryd tussen stad en platteland is voortgesit. Die Romeine het 'n sterk teenwoordigheid in Jerusalem gehandhaaf om sodoende die Judese onafhanklikheidstrewende teen te werk. Die persepsie oor grondbesit en die jubilee is onder die Romeinse heerskappy tot op die spits gedryf. Die Romeinse regeerders en die Judese aristokrate het die kleinboere deur middel van belastings en

heffings van hulle grond vervreem. Die ontstaan van groot landgoed in die hande van die elite het begin toeneem. Die eksploitasie en grondonteiening van die kleinboere het die begeerte van die herinstelling van die jubilee laat toeneem. Water is 'n belangrike bron van voortbestaan; daarom het groot stede rondom die Middellandse See ontstaan. Die besproeiingsboerdery was meer standhoudend as die rivier-valleie.

Die Romeine het 'n doeltreffende belastingstelsel regdeur die Romeinse Ryk gehad. Die belasting invordering was ook doeltreffend. Die bevolking het swaar belastings betaal en niks was vrygestel nie. Geld was wyd in omloop en het die eenheid van die Romeinse Ryk bevorder. Munte is ook as propaganda gebruik vir die Romeinse oorheersers, met 'n afdruk van hulle hoofde daarop.

Onder die Herodiane het sowel die eksploitasie van die kleinboere as die weerstand daarteen in felheid toegeneem. Die weerstand het 'n hoogtepunt bereik by die kleinboeropstande. Die verbondstradisies en herinstelling van die jubilee het 'n belangrike rol gespeel in die kleinboeropstande. Botha (1995) gee belangrike kriteria wat gebruik moet word in die vorming van 'n persepsie van die antieke situasie, asook in die gebruik van die antieke bronne in die beskrywing van die geskiedenis. Bogenoemde kriteria sluit nou aan by die probleme van die agtergrondstudie wat in hoofstuk 1 beskryf is (kyk afdeling 1.3).

4.8 GEVOLGTREKKING

In hoofstuk 4 is die breë politieke raamwerk bespreek wat 'n invloed op die eerste-eeuse Mediterreense wêreld gehad het. Die relevansie van sodanige agtergrondstudie blyk uit enkele faktore wat geïdentifiseer is, naamlik familiële instelling, grondbesit of grondonteiening, kleinboeropstande en die stratifikasie van die samelewing. Die faktore het 'n belangrike rol gespeel in die sosiaal-wetenskaplike model van die antieke ekonomie. Die politieke oorsig het baie duidelik aangetoon dat die land (of grond) die primêre ekonomiese middel of bron is. Die antieke ekonomie het ontwikkel vanaf 'n simplistiese-agrariese gemeenskap na 'n gevorderde-agrariese gemeenskap. Die Romeinse Ryk is die uiteindelijke produk van 'n lang ontwikkelingsproses.

Die eerste-eeuse Mediterreense wêreld is 'n gevorderde-agrariese samelewing (Lenski 1991). Die volgende faktore is geïdentifiseer wat later in hoofstuk 5 behandel sal word. Eerstens, is die belangrikheid van die familiële instelling as primêre sosio-ekonomiese, politieke en godsdienstige bousteen van die samelewing binne die breë

verwysingsraamwerk duidelik aangetoon. Tweedens, is grondbesit in Israel teologies begrend. Die land behoort aan God en die kleinboere en hulle families ontvang `n stuk grond van God wat `n onvervreembare besitting van die familie is. Die jubilee-instelling het ten doel gehad om die ewewig in die samelewing te handhaaf en te verseker dat elke familie die stuk grond behou en elke huisgesin in sy eie behoeftes sal voorsien. Die vreemde politieke oorheersers het egter bogenoemde sisteem stelselmatig vernietig. Hulle persepsie van grond was dat dit `n verhandelbare kommoditeit is. Die owerhede het verder die belastinglas so verhoog dat al meer kleinboere hulle grond verloor het. Derdens, het bogenoemde grondonteiening veroorsaak dat die sosiale stratifikasie skerp toegeneem het. Die groot landgoedeienaars, die regerende elite en aristokrasie, het al ryker geword en die kleinboere het as gevolg van te veel skuld al armer geword. Die sosiale stratifikasie het in kompleksiteit toegeneem, sodat 3% van die samelewing 95% van die grond besit het. Die grondonteiening of eksploitasie het die kleinboere in opstand laat kom teen die vreemde heersers en die Joodse aristokrasie. Die kleinboeropstande is ook gegrend in die verbondstradisie en die jubilee-instelling, waarvolgens die land of alle grond aan God alleen behoort. Laastens, is die teenstand teen die heersers vererger deur die voortdurende stryd tussen die stad en platteland. Die groot grondbesitters was afwesige grondeienaars wat in die stede gewoon en gewerk het. Hulle het die kleinboere as slawe gebruik om die grond te bewerk. Hierdie faktore sal vervolgens in `n sosiaal-wetenskaplike model van die antieke ekonomie verwerk word. Die model sal dan as basis gebruik word in die ondersoek na die topologie of geografie van die Matteus-evangelie en die Bybelse jubilee in Matteus.

Endnotas

¹ Mesopotamië beteken letterlik die land tussen twee riviere, die Tigris en die Eufraat (Gorden 1982:359). Van Zyl (1977:48) beskryf die opkoms van Mesopotamië soos volg:

Reeds sedert die laat vierde millennium het 'n beskawing in Mesopotamië gegroei, min of meer gelyktydig met die in Egipte. Die Sumeriërs, 'n nie-Semities-sprekende volk aan die benedelopende van die Tigris en Eufraat, het stadigaan ontwikkel. Die uitvinding van die wiel, drooglegging van landerye, stedebou, skrifkunde, kultuur en godsdiens, die organisasie van arbeid, die ekonomie en plaaslike regering het in die eerste helfte van die tweede millennium met rasse skrede vooruitgegaan. Die land was nie verenig nie, maar het bestaan uit 'n aantal stadstaatjies met 'n teokratiese regering wat nou verweef was met die landbou.

² Goodenough (1928:55-102) gee 'n oorsig van die politieke filosofie rakende koningskap in die Hellenisme.

³ Van Aarde (1994:579) beskryf die oorgang vanaf die horti-kulturele samelewing (7000-3000 v C) na die simplistiese agrariese samelewing (3000 v C-1800 n C) soos volg:

...emergence of world religions, the process of urbanization, the growth of conquest states, the increase of inequality in social stratification and the increase of the scarcity of resources. Simultaneously, writing and money were invented as media....for the control of the scarce resources through power and the unequal distribution of authority. Scarce resources can be material goods: food, housing, land and income, as well as non-material resources: values, status, domination over territory, honor and prestige... .

⁴ Vergelyk Pilch 1997:125 ten opsigte van die gebruik van die terme Jood en Griek in die Bybel. Die term Jood kan net gekwalifiseerd gebruik word vanaf 90 n C tot en met vandag.

⁵ Die opkoms van die Hasmoniese Ryk en die verloop van die geskiedenis daarvan, asook die aanleiding tot die Makkabese opstand word breedvoerig deur Van Aarde (1994:121, 130-132) bespreek in die boek *Kultuurhistoriese agtergrond van die Nuwe Testament: Die eerste-eeuse Mediterreense sosiale konteks*.

⁶ Die moontlike oorsake en agtergrond van die Bar Kogba-opstand word deur Van Aarde (1994:186-190) bespreek.

⁷ Josef is, volgens Van Zyl (1977:224), uit die huis van Tobias en het persoonlik die belasting (jaarlikse tribute) aan Ptolemeus betaal om sodoende sy mag te vergroot. Hy word aangestel as belastinggaarder. Judea het egter die status as tempelland verloor en word as 'n feodale land onder die jurisdiksie van Josef. Tot met die dood van Josef in 187 v C het die Jode as gevolg van sy optrede 'n tyd van voorspoed beleef.

⁸ Hengel (1973:47) meld ongelukkig nie na watter dele van Palestina en Egipte die Judeërs gevlug het nie.

⁹ Die gebruik van die term voor 70 n C is ook anakronisties en etnosentries. Pilch (1997:119-125; vgl 4.4.3.) se waarskuwing ten opsigte van die gebruik van die terme Jode en Grieke geld ook vir Palestina. Vanaf 520 v C tot 70 n C praat ons van Judea. Vanaf 90 n C tot vandag praat ons van die Joodse land of Joodse volk of van Palestina onder die Romeine.

¹⁰ 'n Mens kan net in indirekte sin met Hengel saamstem, en dan alleen in terme van die konvensionele wysheidsboeke soos Spreuke en Ben Sirag, maar Prediker is eintlik subversief ten op sigte van konvensionele wysheid. Hierdie subversie kom veral duidelik in Q1 (die eerste stratum van Q – kyk Kloppenborg) in die Jesus wysheid (in aansluiting by sekere profete) voor.

¹¹ Boewery was 'n algemene tendens in die eerste-eeuse samelewing (vgl Horsley & Hanson 1985:16-85). Verskeie redes is aangevoer vir die oorsake van boewery:

- Ekonomiese uitbuiting van die laer klasse deur die aristokrasie.
- Politieke en ekonomiese krisis wat deur natuurrampe soos droogte aangehelp word.
- Hoë belasting, uitbuiting en armoede laat mense wend tot rowerbendes.
- Politieke aspekte, soos 'n swak sentrale regering, staatsgrepe of vreemde invalle.
- Politieke bewussyn, verwagtings en die politieke omstandighede van die volk speel ook 'n rol.

¹² Malina (1981:94-121) beskryf die kultureel-antropologiese verstaan van die huwelik of familieverband van die antieke tyd wat radikaal verskil van die 21 ste eeuse verstaan van die huwelik. Sosiale norme verteenwoordig die *oughts* van 'n groep, die kulturele riglyne waarmee mense, dinge en gebeure verstaan en geëvalueer word. *Kinship* verwys na patrone

van sulke sosiale norme wat menslike verhoudings reguleer wat direk of indirek op die ervaring van geboorte of die geboortesiklus gegrond is. *Kinship* norme vul basies die biologiese interaksies onder mense met betekenis en waarde. Verwantskap norme simboliseer menslike biologiese interaksies en die resultate of gevolge van sulke interaksies. Die mens word gebore uit die gemeenskap tussen twee mense (*sosiale persepsie*). Die huwelik verwys na die gemeenskap tussen twee mense insoverre dit verwant is met *kinship*. Dus is die huwelik `n onderafdeling van *kinship* norme. Malina (1981:105-107) onderskei drie huwelikstrategieë in die Bybel:

- Patriargale periode: die versoeningstrategie waar die huwelik gebruik is ter wille van ekonomiese en politieke doelwitte.
- Pre-eksiliese of Israelitiese periode: aggressiewe strategie waar die man die eer van die vrou en dogters beskerm teen die indringing van die elite klasse.
- Post-eksiliese of Judese periode (tyd van Esra en Nehemia): die defensiewe strategie bepaal dat alle vrouens wat binne die verbond gebore word, behou word en dat huwelike met vreemde vroue verbied word.

¹³ Harper (1928:105-168) bespreek die dorpsadministrasie in die provinsie van Sirië, wat `n breë perspektief op die Romeinse administrasie gee.

¹⁴ Die Klein-tradisie is die kultuur van die massa in die onontwikkelde gemeenskappe. Die klein-tradisie is lae kultuur, volkskultuur of populêre tradisie wat oorgelewer word onder die “ongeletterdes” of die “village community”. Die Groot-tradisie is die tradisie van die gekultiveerde meerderheid wat opgelei is in skole en tempels, die tradisie van die filosoof, teoloog of letterkundiges. Hierdie tradisie word bewustelik gekultiveer en oorgelewer (Redfield 1956:68-84; kyk Fiensy 1991:2).

¹⁵ Hanson (1989a, 1989b, 1989c) gee `n volledige oorsig van die familiële en sosio-ekonomiese agtergrond in die tyd van die Herodiane en Mediterreense wêreld.

¹⁶ Goodman (1982:417-427) toon `n noue verband aan tussen die kleinboere se opstand en die skuldslas waarin hulle vasgevang was.